

МЕЖДУНАРОДНАТА ТРУДОВА МИГРАЦИЯ: ИКОНОМИЧЕСКИ АСПЕКТИ

Велко Маринов*

УВОД

Последните 3-4 десетилетия се характеризират с ускорена глобализация на икономическия, политическия и социалния живот. Глобализацията предполага интензивно развитие на цялата система на съвременните международни икономически отношения, усложняване и обогатяване на нейната вътрешна структура, ускорено нарастване на възпроизводствената им значимост. На тази основа последователно се повишава икономическата цялостност и взаимозависимост на съвременния свят.

Международната трудова миграция е един от каналите за осъществяване на съвременните глобализационни процеси. За разлика от другите канали на икономическата глобализация (например международната капиталова миграция или международната търговия със стоки и услуги) международната трудова миграция сравнително рядко е обект на специални научни изследвания. В по-голяма степен тя привлича вниманието на статистици и демографи и в по-малка степен – на икономисти. Това едва ли е оправдано, ако се вземе под внимание нарастващото икономическо значение на международната трудова миграция. Икономическият ѝ анализ е особено необходим от позициите на Република България поради взривообразното нарастване на изтичането на работна сила от нашата страна след 1990 г. и налагащата се вече необходимост от внос на трудови ресурси за редица браншове у нас. Тези обстоятелства аргументират целесъобразността от разработването на настоящата студия.

Предмет на изследване в предлаганата студия са икономическите аспекти на международната трудова миграция. Изследването има за цел да представи икономическите ефекти на международната трудова миграция в тяхната сложност, комплексност и нееднозначност. Авторът се е стремил да представи икономическите ефекти на миграцията от позициите на световното стопанство като цяло, а също от позициите на страните на емиграцията и имиграцията. В последната част на разработката е направен опит на базата на твърде оскъдната информация да бъде интерпретирана проблематиката на участието на България в съвременната международна трудова миграция.

Авторът не може да устои на изкушението да представи накратко основните теоретични концепции за международната трудова миграция. Техният обзор по-скоро има за цел да илюстрира незадоволителната теоретична разработка на този съществен научен и стопански проблем. За да бъде улеснен анализът на икономическите ефекти на международната трудова миграция, във втория параг-

* Велко Маринов е доктор на икономическите науки, професор в катедра „Международни икономически отношения и бизнес“ на УНСС, тел.: 81-95-594.

раф на студията се прави конкретно-икономическа характеристика на този процес (фактори, разновидности, количествени размери, териториални направления и други параметри на международната трудова миграция).

Авторът се е стремил да представи съвременния етап на международната трудова миграция и съзнателно е пренебрегнал исторически по-ранните етапи на развитието на процеса. Само загатнати, но не и подробно разработени, са икономическите последици на международната трудова миграция. Извън обхвата на предлаганата студия остават и много интересните проблеми на регулирането на международната трудова миграция на обособено национално, двустранно, регионално и глобално равнище. В относително общ, постановъчен план тези проблеми са поставени в последния параграф на студията, посветен на Република България.

1. ТЕОРЕТИЧНИ ОБЯСНЕНИЯ НА МЕЖДУНАРОДНАТА ТРУДОВА МИГРАЦИЯ

Макар че международната миграция на работна сила има вече сравнително богата история, а през последните 3-4 десетилетия се утвърди като едно от направленията на икономическата глобализация, и до днес все още липсва цялостна, обща теория на това явление. Едва към средата на XX век икономическата теория предприема първите сериозни опити за научно осветляване на трудовата миграция. По всяка вероятност причините за незадоволителната теоретична разработка на проблематиката на международната трудова миграция трябва да се търсят в няколко направления: а) международната миграция на работната сила е интегрална част от по-големия процес на международната миграция въобще, поради което обособяването ѝ в самостоятелен обект на икономическото изследване не винаги е възможно; б) международното движение на трудовите ресурси е изключително сложен феномен, който има не само икономически, но и социални, политически, психологически, културно-цивилизационни и други аспекти. Този факт, както и разнообразието в структурата на международната трудова миграция, правят практически невъзможно обхващането и теоретичното ѝ изясняване от един отделен клон на научното знание; в) международната трудова миграция не е така динамична и гъвкава, както капиталовата миграция. Нейните последици, по правило, имат еволюционен характер и се проявяват по-осезателно в рамките на значителен времеви хоризонт и т.н.

Първите опити за действително научна интерпретация на международната трудова миграция са направени през 50-те години на миналия век. Класически образец в това отношение е студията на изтъкнатия специалист по проблемите на развитието Артър Люис „Икономическото развитие при неограничено предлагане на работна сила“, публикувана през 1954 г.¹ Разработеният от А. Люис модел се основава на разбирането за т.нар. «дуалистична (двойствена) икономика», каквато е икономиката на слаборазвитите държави – наследници на бившите колониални (полуколониални) владения. Двойствената икономика

¹ Lewis, A., *Economic Development with Unlimited Supplies of Labour*, Manchester School of Economic and Social Studies, 1954, Vol. 22, p. 139-191.

включва два основни сектора: а) съвременен, модерен сектор, тясно свързан със световния пазар; б) традиционен, архаичен сектор, основан на примитивни технологии (напр. селското стопанство), в който е заета грамадната част от работната сила. Разширяването на съвременния сектор логично се свързва с нарастващо търсене на работна сила за неговите нужди, а следователно и с увеличаване на работните заплати на заетите в този сектор. Това обстоятелство е фактор за «изтеглянето» на работна сила от традиционния сектор на икономиката и вливането ѝ в динамичния съвременен сектор. Според Люис разликата в равнището на работните заплати в двата сектора от 30% и повече може да стимулира преливането на работна сила между тях. Възможността за подобно преливане задържа нарастването на работната заплата в съвременния сектор (с което се гарантират високи печалби за предприемачите) и избавя традиционния сектор от «излишната» работна сила. Макар че моделът на А. Люис не е непосредствено посветен на международната трудова миграция, той дава тласък за разработването на неокласическата теория за международната трудова миграция.

Интересът на **неокласическата теория** към проблематиката на международната миграция на работната сила е предизвикан от обективните процеси в световното стопанство през първите десетилетия след Втората световна война – ускорения икономически растеж, бързата интернационализация на стопанския живот, деколонизацията и обособяването на голямата група на развиващите се държави, интензификацията на миграционните процеси (вътрешностранови и международни). Неокласическата теория за международната трудова миграция, която заема доминираща позиция през 60-те и 70-те години на XX век, се стреми да изясни причините, мотивите, механизмите, неизбежните разходи, свързани с международната трудова миграция, както и нейните последици (ефекти). Пристъпвайки към теоретичното изясняване на международната миграция на работната сила, неокласическата теория последователно се придържа към присъщите ѝ методологични принципи (неограничено господство на свободната конкуренция; микроикономически подход при изследване на икономиката; изследване на икономиката като статична система; стихуен стремеж на икономиката към равновесие; рационалност на избора на стопанските субекти; максимизация на ползите; свободна мобилност на производствените фактори; диференциация на работната заплата в съответствие с пределната производителност на труда в различните отрасли и страни и т.н.). В интерпретацията на неокласическата теория международната трудова миграция е резултат на спонтанните автономни решения на работниците, мотивирани изцяло само от икономически съображения – повишаването на равнището на трудовите възнаграждения и икономическото благосъстояние на работниците.

Неравномерното географски разпределение на производствените фактори труд и капитал, твърдят авторите от неокласическата школа, обуславя нееднаква ситуация в различните страни: в някои от тях трудът е изобилен спрямо капитала, докато в други страни трудът е относително оскъден. Различната относителна осигуреност на страните с труд обуславя и неговата различна цена (т.е. заплащането на труда, работната заплата). В първата група страни работните заплати са ниски, а във втората група – по-високи. Различията в рав-

нищата на работната заплата са естественият обективен стимул на международната миграция на трудовите ресурси от първата група страни към държавите от втората група, където работните заплати са по-високи. За да бъде стимулирана международната трудова миграция, различието в равнищата на работните заплати трябва да бъде достатъчно голямо по размер, за да компенсира с излишък неизбежните разходи, които произтичат от миграцията. Вземайки доброволно решение за емиграция, работникът добре познава всички алтернативи (различни страни на имиграцията с техните нееднакви условия за наемане на работа, заплащане на труда, социално осигуряване и т.н.) и като рационално действащ субект ще избере онази от тях, която му осигурява най-голяма нетна изгода (полза). Международната трудова миграция, според авторите – неокласици, е един спонтанен механизъм, който неизбежно води до международно изравняване на работните заплати и икономическото благосъстояние. Достигането до този напълно закономерен резултат означава изчезване на стимулите за международната трудова миграция и на тази основа нейното преустановяване. Основната макроикономическа последица от автономните доброволни решения на индивидите за тяхната международна миграция се свежда до преодоляването на нееднаквата относителна осигуреност на различните страни с фактора труд.

Доколкото неокласическата теория интерпретира международните различия в относителната факторна осигуреност като определяща основа и на международното разделение на труда, преодоляването на тези различия в резултат на миграцията на работната сила неизбежно води до съкращаване размера на международната търговия. Този извод на неокласическата теория произтича от нейното разбиране на международната търговия, от една страна, и международната миграция на производствените фактори, от друга, като алтернативни форми (и механизми) за постигането на единен резултат – международно изравняване на цените на едноименните производствени фактори и изравняване на икономическото благосъстояние в интернационален мащаб¹.

Независимо от нейната привидна простота и елегантност, неокласическата теория за международната трудова миграция е подложена на ожесточена критика още през 70-те години на миналия век. При това критиката е насочена срещу „дефектите“ на неокласическото обяснение на международната трудова миграция.

- Обект на остра критика са, на първо място, методологическите принципи, към които се придържа неокласическата теория. Те се обявяват за нереалистични, напълно неадекватни спрямо съвременната стопанска действителност.

- Критикуван е едностранчивият, изцяло икономически подход на неокласическата теория при интерпретацията на международната трудова миграция и пълното игнориране на другите фактори. Особено остра е критиката по повод игнорирането на ограничителните политически мерки на държавите спрямо имиграцията на работна сила, които по същество обезсилват конструирания от неокласическата теория механизъм.

¹ Срв. Топинос, Г. Ф., Глобализация, регионална интеграция, международна миграция, Международен журнал социальных наук, том 32, февраль 2001, с. 64-66.

- Критиците на неокласическата теория поставят неудобния въпрос – защо въпреки огромните различия в равнищата на работните заплати и икономическото благосъстояние на държавите международната трудова миграция остава сравнително ограничена по размер?

- Поставен е и друг подобен въпрос – защо при различни страни със сходно равнище на работните заплати и икономическото благосъстояние се наблюдава различна интензивност на емиграционните потоци? Аналогичен въпрос се поставя и относно страните на имиграцията.

- Неокласическата теория е критикувана за неспособността ѝ да обясни слабата миграционна активност в рамките на група държави, където не съществуват реални ограничения за международното движение на работната сила (напр. Европейската общност), независимо от значителните различия в равнищата на работните заплати по отделни страни и региони.

- Неокласическата теория за международната трудова миграция е критикувана и заради невъзможността емпирично да бъде потвърден нейният основен извод за неизбежното международно изравняване на цената на труда.

- Доверието в неокласическата теория е силно подкопано и поради необосноваността на тезиса за международната миграция на производствените фактори (в т.ч. работната сила) и международната търговия като алтернативни форми на интернационализация на стопанския живот, водещи до единен резултат. Целият период след Втората световна война опровергава този тезис – относително високите темпове на нарастване на международната търговия се съчетават със също така висока динамика на международната трудова миграция. На практика трудовата миграция и международната търговия се осъществяват като взаимно допълващи се, а не алтернативни форми на съвременната интернационализация¹.

Основателните критици към неокласическата теория за международната трудова миграция довеждат до опитите за частичната ѝ модернизация (М. Тодаро, О. Старк, Д. Тейлър, Д. Минцер и др.)². В цялост тези теоретични концепции се оказват неособено сполучливи и не са в състояние да възстановят доверието във възможностите на неокласическата теория да обясни адекватно съвременната международна трудова миграция. По-съществено внимание сред теоретичните търсения от тази група заслужава лансираната първоначално от О. Старк концепция, известна като **нова икономика на трудовата миграция**. Макар че се придържа към основните принципи на неокласическия подход към международната трудова миграция, тази концепция се стреми да обогати анализа с някои нови елементи: рационално действащият стопански субект, който се стреми да максимизира ползата от международната миграция, не е отделният работник, а семейството; миграцията е семейна стратегия, насочена към дифе-

¹ Подробно относно неокласическата теория за международната трудова миграция вж. Аранго, Х., Обяснения миграции: критически обзор, Международный журнал социальных наук, том 32, февраль 2001, с. 43-48.

² Todaro, M., A. Model of Labor Migration and Urban Unemployment in less Developed Countries, American Economic Review, March 1969; Stark, O., J.E. Taylor, Relative Deprivation and International Migration, Demography, 1989, Vol. 26, № 1; Mincer, J., Family Migration Decisions, Journal of Political Economy, 1976, Vol.86, № 5; Stark, O., The Migration of Labor, Cambridge, Basil Blackwell, 1991.

ренциране на източниците на доходи; международната миграция има за цел освен всичко друго да минимизира рисковете, пред които може да бъде изправено отделното семейство (напр. безработица, загуба на доходи, природни бедствия, трудности при обслужване на получени кредити и др.); съществена роля в миграционната стратегия на семейството се отнежда на постъпващите от чужбина парични преводи, с които се финансират както потребителските разходи, така и инвестициите в домашното стопанство; формирането на миграционната стратегия на семейството се основава на съответна информация и т.н.

По-съществен пробив при теоретичното обяснение на международната трудова миграция е извършен в края на 70-те години на XX век, когато е лансирана нова теория. Неин автор е Майкъл Пиоре, а самата теория е известна като **теория за двойствения пазар на труда**¹. Вниманието на тази теория е съсредоточено изцяло върху характеристиките на трудовия пазар в приемащите страни (страните на имиграцията). Като непосредствена причина за имиграцията на работна сила се сочи сегментирането на трудовия пазар в индустриално развитите държави и нежеланието на местните работници да заемат работните места в непрестижния сектор, изискващ масов, неквалифициран труд с ниско възнаграждение. Тази хронична потребност на високоразвитите икономики от евтина работна сила се задоволява чрез привличане на работници от страни с по-ниско равнище на икономическо развитие (а следователно и с по-ниско равнище на работни заплати и други доходи).

Теорията за двойствения пазар на труда търси (и се стреми да даде) отговор на няколко съществени въпроса:

- Защо във високоразвитите икономики съществуват непривлекателни области, в които се влага труд с ниска продуктивност? Обяснението на този въпрос се корени, както твърди теорията, в обособяването на два сектора на икономиката: първичен сектор с интензивно влагане на капитал и вторичен сектор с ниско техническо и технологично равнище, където се използва масова, неквалифицирана и поради това слабопроизводителна работна сила. Обособяването на тези два сектора на икономиката по необходимост води до формирането на 2 различни сегмента на трудовия пазар във високоразвитите държави.
- Защо местните работници в развитите държави избягват нископроизводителния труд в собствените им страни? Нежеланието на местните работници да заемат работните места в нископроизводителния сектор се обяснява с ниския статус и престиж на трудова заетост в този сектор, ограничените възможности за професионално развитие, отсъствието на перспективи за подобряване на материалния статус и т.н.
- Защо проблемът с нежеланието на местните работници да заемат работните места в нископроизводителния сектор на националната икономика не се решава с традиционни пазарни механизми, т.е. с повишаване на работните заплати, докато се установи равновесие между търсенето и предлагането на труд за този сектор? Според теорията това не може да стане, тъй като значителното повишаване на работните заплати за нископроизводителните неквалифици-

¹ Piore, M. J., *Birds of Passage: Migrant Labor in Industrial Societies*, Cambridge, Cambridge University Press, 1979.

цирани работници непременно ще доведе до пропорционално повишаване на заплатите в модерния, високопроизводителен сектор, което ще предизвика структурна инфлация (инфлация на разходите).

- Защо работниците от изостаналите, слаборазвити страни с готовност заемат нископлатените, непрестижни работни места в развитите държави, което отказват да сторят местните работници? Работниците от слаборазвитите държави са привлечени от възможността да получат трудово възнаграждение, което, по правило, многократно превишава равнището на работните заплати в собствените им страни.

- Защо търсенето на работна сила за нископроизводителния сектор на националната икономика в развитите държави не може да бъде задоволено (както в миналото) от жени и непълнолетни деца? Отговорът на този въпрос се търси в закономерните изменения, настъпили в развитите икономики: женският труд отдавна е загубил своя второстепенен статус, жените наравно с мъжете заемат престижни работни места с възможности за професионален растеж и успешна кариера. Дискриминацията за заемане на работни места по полов признак в развитите държави е законодателно забранена. Забранен е също детският труд или той може да се упражнява при строго регламентирани условия.

Теорията за двойствения пазар на труда впечатлява с отказа от нереалистичните принципи, към които се придържа неокласическата теория за международната трудова миграция, а също с амбицията си да търси адекватно обяснение на една обективно наложена се тенденция в международната миграция на работната сила през последните 3-4 десетилетия. Основните твърдения на тази теория намират емпирично потвърждение в движението на миграционните потоци от групата на развиващите се към високоразвитите икономики. Специфично достойнство на тази теория е и опровергаването на широкоразпространения тезис, че имиграцията на относително евтина, неквалифицирана работна сила неизбежно засилва конкуренцията на трудовите пазари на приемащите развити държави, отнема работни места от местната работна сила, води до понижение на работните заплати и т.н. Но теорията на двойствения пазар на труда не може да се разглежда като обща теория за международната трудова миграция. Тя обяснява (при това частично) само едно от териториалните направления на международната трудова миграция (миграцията „юг-север“). Извън нейния обхват остава интензивната международна миграция на висококвалифицираната работна сила, специалистите, научните работници и т.н., чийто размер днес в никакъв случай не може да се пренебрегва. Тази теория не дава отговор на въпроса защо различни развити държави със сходни икономически характеристики показват съвсем различен размер и динамика на имиграционните потоци към тях (напр. Канада и Швейцария, от една страна, и Дания и Норвегия, от друга)¹.

През 80-те години на XX век беше разработена нова теория за международната миграция на работната сила². Доработването и усъвършенстването на тази теория, известна като **теория за световната система**, продължава и през

¹ Анарго, Х., цит. съч., с. 49-52.

² Portes, A., J. Walton, Labor, Class and the International System, N.Y., Academic Press, 1981; Sassen, S., The Mobility of Labor and Capital: A Study in International Investment and Labor Flow, Cambridge, Cambridge University Press, 1988.

90-те години на миналия век. Теоретичните и методологическите корени на тази теория са заложили в класическата монография на Имануел Уолърстайн „Съвременната световна система“, публикувана през 1974 г. в Ню Йорк¹. В цитираната монография Уолърстайн обосновава тезата за възникването и утвърждаването на системата на световна хегемония на Европа, чието начало е положено още през XVI век. Според Уолърстайн съвременната световна система включва 3 ясно обособени групи страни: «централни» (главни) страни, полупериферия и периферни пространства.

Възприемайки разбирането за подобно структуриране на съвременната световна система, поддръжниците на тази теория обясняват международната трудова миграция с влиянието, което държавите от центъра оказват върху периферните пространства. В съвременния, неоколониален период това въздействие се осъществява главно от транснационалните корпорации (ТНК), а негов основен инструмент са преките чуждестранни инвестиции (ПЧИ). Корпорациите днес са обективно заинтересовани да противодействат на тенденцията към нарастване на работните заплати във високоразвития център (което при неизменни други условия понижава техните печалби), като пренасочват своята активност в периферните пространства, където са налице евтини суровини и работна сила. Инвазията на чуждестранните ТНК има като свой резултат преноса на капиталистически начин на производство в тези страни и ускорена ерозия на традиционния начин на производство и заварената социална структура в периферните пространства. Формира се огромен резерв от незаета работна сила, която не може да намери трудова реализация във възникващия модерен сектор на националната икономика. «Излишната» работна сила масирано се насочва към големите градове или емигрира зад граница. При това емиграцията естествено се ориентира към онези държави от центъра, с които са установени дълготрайни връзки още през епохата на колониализма. В държавите от центъра трудова имиграция заема работни места преди всичко в онези сектори на икономиката, които изискват неквалифициран и евтин труд.

Теорията за световната система несъмнено притежава определени достоинства: разкриването на отражението на ПЧИ върху икономическата и социалната структура на приемащите периферни държави; фактът, че нейните изводи се основават на емпирични наблюдения; отчитането ролята на историческите връзки между държавите от центъра и тези от периферията на световната система при географското структуриране на миграционните потоци и т.н. Но тази теория също не може да има претенции за някаква обща теория на международната трудова миграция. Такива ярко изразени тенденции като засилващата се диференциация на миграционните потоци, нарастващата в условията на глобализацията миграция на работната сила между несвързани порано страни и т.н. трудно се съгласуват с основните положения на теорията за световната система.

Наред с представените до тук теории бяха разработени и отделни теоретични концепции, които интерпретират някои конкретни аспекти на съвремен-

¹ Wallerstein, E., The Modern World-System. Capitalist Agriculture and the European World-Economy in the Sixteenth Century, N.Y., Academic Press, 1974.

ната международна трудова миграция. **Концепцията за миграционните мрежи**¹ изследва значението на един съществен социален феномен, наложил се при международната трудова миграция – създаването на формални (или неформални) асоциации на емигрантите от дадена страна, поддържащи връзки с близки, приятели и съотечественици в страната на емиграцията. Този род асоциации изпълнява редица съществени функции: събират и предават полезна информация; оказват финансова помощ на съотечественици-имигранти; подпомагат ги при намиране на подходяща работа; съдействат при легализиране на техния престой и т.н. Цялостната дейност на асоциациите е насочена към улесняване на миграцията, понижаване на свързаните с нея разходи и елиминиране на съпътстващите я рискове и неопределеност.

Концепцията за миграционните системи² беше разработена в началото на 90-те години на миналия век. Тази концепция представлява опит за прилагане на системния подход при изследване проблематиката на международната трудова миграция. Миграционната система се определя като група страни, в чиито рамки трайно се обособяват държави на емиграцията и страни на имиграцията като миграционните потоци между тях имат относително устойчив характер. Обособяването на миграционните системи се обяснява с действието на широк кръг фактори: отношения на колониална зависимост в миналото; традиционни търговски, инвестиционни и други подобни връзки между страните-партньори; дългосрочна практика по целенасочено набиране на работници-емигранти в други страни; наличие на обща граница между страните, образуващи системата; наличие на значителна етническа диаспора в страните на имиграцията и т.н. Опитът за прилагане на системния подход при изследването на международната трудова миграция, по преценка на експертите, до сега не е довел до значими научни резултати³.

Както може да се съди от краткото изложение на основните теоретични подходи при обяснението на международната трудова миграция, те страдат преди всичко от недостатъчна теоретична дълбочина, от догматична привързаност към отживели времето си постулати, от силно изразена фрагментарност. Поради присъщата им ограниченост те не могат да дадат отговор на ключовия въпрос: защо дори в условията на високоразвитата интернационализация броят на емигриращите работници остава сравнително малък?

Наред с теориите и концепциите, непосредствено посветени на международната трудова миграция, теоретичната разработка на тази проблематика по необходимост намира място и в други научни направления. Типичен пример за това е привличането на международната миграция на работната сила в теорията за човешкия капитал и интегрирането ѝ в съвременните ендегенни модели на

¹ Massey, D.S. and al., *Return to Aztlan: The Social Process of International Migration from Western Mexico*, Berkeley, Los Angeles, University of California Press, 1987; Massey, D.S. and al., *Worlds in Motion. Understanding International Migration at the End of the Millennium*, Oxford, Clarendon Press, 1998.

² Kritz, M., L.L.Lim, H.Zlotnik, *International Migration Systems. A Global Approach*, Oxford, Clarendon Press, 1992.

³ Вж. Аранго, Х., цит. съч., с. 55.

икономическия растеж¹. В тази група изследвания фокусът при изучаването на международната трудова миграция се съсредоточава върху нейната роля в икономическото развитие.

2. ХАРАКТЕРИСТИКА НА МЕЖДУНАРОДНАТА МИГРАЦИЯ НА ТРУДОВИ РЕСУРСИ

Преселването на големи маси от хора поради причини от религиозен, етнически, политически, военно-политически и т.н. характер води началото си още от дълбока древност. Международната трудова миграция обаче, в чиято основа лежат главно икономически фактори и мотиви, е сравнително ново явление, което се заражда в началото на XIX век. Днес международната миграция на трудови ресурси може да се интерпретира като глобално явление, което в различна степен и форма засяга огромен брой страни от всички региони, обхваща значителни социални и професионално-квалификационни групи, заема съществено място в системата на съвременните международни икономически отношения, кореспондирайки с редица други елементи от тази система и т.н.²

Факторите на международната трудова миграция се характеризират със значително разнообразие. Като най-съществени между тях могат да бъдат обособени:

- Неравномерността на икономическото развитие по отделни страни и групи страни. На тази основа при равни други условия се формира различна ситуация на техните трудови пазари – недостатъчно предлагане на трудови ресурси на пазарите на особено динамичните страни и хронично свръхпредлагане на такива ресурси на пазарите на други страни.
- Различията в равнищата на работната заплата и условията на труд в интернационален мащаб. По правило в международен мащаб различията в заплащането на труда са далеч по-силно изразени, отколкото в рамките на отделните национални икономики. Същото се отнася и за условията на труд (напр. техническата му въоръженост, организацията и безопасността на труда и т.н.). Съществените международни различия в заплащането и условията на труд създават естествен мотив за стихийното преливане на работна сила от едни страни към други.
- Неравновесието в различните сегменти на националните трудови пазари на отделните страни. Секторното неравновесие най-често е резултат от неравномерността в развитието на сферата на материалното производство и тази на услугите. Динамичното развитие на редица отрасли и подотрасли много често обуславя значително търсене на работна сила с определено образователно и професионално-квалификационно равнище. Доколкото подготовката на необходимите национални кадри изисква определено време и значителни разходи, въз-

¹ Schultz, T.W., Investing in People, Los Angeles, 1981; Lucas, R.E., On the Mechanism of Economic Development, Journal of Monetary Economics, 1988, № 22; Stokey, N.L., Human Capital, Product Quality and Growth, Quarterly Journal of Economics 1991, № 106.

² Каслз, С., Международная миграция в начале XXI века: глобальные тенденции и проблемы, Международный журнал социальных наук, том 32, февраль 2001, с. 27-42.

никулото неравновесие най-често се преодолява (изцяло или отчасти) чрез целенасоченото привличане на необходимата работна сила от чужбина. Ярکو потвърждение на тази практика се наблюдава през последните 10-15 години. Изграждането на икономика, основана на знанието, доведе до огромно търсене на кадри с висока квалификация в областта на информационните и комуникационните технологии (ИКТ) практически във всички развити държави. Това търсене, придружено от „атрактивно“ заплащане и съществено облекчени административни процедури в приемащите развити държави, насърчи значителната международна миграция на такива кадри. Структурното и технологично преустройство на съвременната икономика е обективната материална основа на нарастващото търсене на учени – изследователи и инженерно-технически кадри, което, от своя страна, обуславя значителната международна миграция на изследователи и инженери специалисти¹.

- Различията в демографското развитие на отделните страни и групи страни. В групата на високоразвитите държави в продължение на голям исторически период се проявяват редица неблагоприятни демографски тенденции: ниска раждаемост; забавен (в редица случаи отрицателен) естествен прираст на населението; влошаване на основни демографски пропорции (относителен дял на населението в трудоспособна възраст в неговия общ брой, относителен дял на икономически активното население и т.н.). Тези неблагоприятни демографски тенденции логично водят до недостиг на работна сила и напрежение в социалноосигурителните системи на развитите държави. В групата на развиващите се държави, където раждаемостта е относително висока, ежегодно икономически активното население нараства с няколко десетки милиона. В същото време възможностите на националните икономики на развиващите се страни да осигурят работни места за увеличените трудови ресурси, по правило, изостават. Това обяснява и огромните размери на безработицата в групата на развиващите се държави. Недостигът на собствени трудови ресурси в едната група страни при наличието на огромна армия от безработни в другата група е съществен дългосрочен фактор на миграцията „Юг-Север“. Според прогноза на Световната банка, този фактор ще бъде още по-силно изразен в началото на новия, XXI век.²

В съвременните условия имиграцията осигурява над половината от демографския прираст в развитите държави (в т.ч. в Европа около 90%)³. Към 2000 г. дялът на имигрантите в общия брой на населението на редица развити страни достига високи стойности (Австралия – 23,6%, Швейцария – 19,3%, Канада – 17,4%, Швеция – 11,3%, Австрия – 10,4% САЩ – 10,4%, Холандия – 10,1%, Франция – 10,0% и т.н.). През същата година дялът на чуждестранните работници в икономически активното население на редица приемащи страни също достига внушителни размери (Австралия – 24,5%, Канада – 19,1%, Швейцария – 18,3%, САЩ – 12,4%, Австрия – 9,8%, Белгия – 9,8%, ФРГ – 8,8% и т.н.)⁴. Тези данни

¹ Сръ. Мировая экономика и международные экономические отношения. Часть первая (под ред. Р. И. Хасбулатова), М., 2006, с. 570, 571.

² World Bank, World Development Report 1994, Oxford University Press, 1994, p.210,211.

³ Мировая экономика и международные экономические отношения..., с.570.

⁴ Цапенко, И., Роль иммиграции в экономике развитых стран, МЭ и МО, 2004, № 5, с.28.

аргументират извода, че демографската криза, както и кризата на трудовите пазари в развитите икономики, се преодоляват чрез интензивна имиграция.

- Огромният разрыв в равнището на икономическото развитие, а оттук и в равнището на икономическото благосъстояние на отделните групи страни. Данните на международната статистика са особено показателни в това отношение (таблица 1).

Таблица 1

Брутен вътрешен продукт на глава от населението
(2004 г., щ. дол., в номинално изражение)

Групи страни	БВП на глава от населението	Групи страни	БВП на глава от населението
Светът като цяло	6411	Развиващи се икономики	1648
Развити икономики	33052	Страни с високо равнище на дохода	8999
ЕС - 15	31742	Страни със средно равнище на дохода	2799
Новите 10 страни-членки	7905	Страни с ниско равнище на дохода	816
Югоизточна Европа и ОНД	2816	Страни на юг от Сахара	716
		Най-слаборазвити страни	342

Забележка: таблицата е съставена от автора по UN, UNCTAD, UNCTAD Handbook of Statistics 2005, New York and Geneva, 2005, p. 316, 321.

Както може да се съди от данните в таблица 1, брутният вътрешен продукт (БВП) на глава от населението, произведен в групата на развитите държави през 2004 г., превишава неговия размер в развиващите се страни 20,1 пъти, а този в държавите от Югоизточна Европа и Общността на независимите държави (ОНД) – 11,7 пъти. В рамките на Европейския съюз (ЕС) е налице съществена вътрешна диференциация – БВП на глава от населението в „старите“ държави-членки на съюза (ЕС-15) превишава неговата стойност в 10-те страни, присъединили се към ЕС през 2004 г. 4,0 пъти. Силно изразени са различията в групата на развиващите държави: БВП на глава от населението в страните с високо равнище на дохода превишава неговия размер в държавите с ниско равнище на дохода 11,0 пъти, а този в страните на юг от Сахара и най-слаборазвитите страни съответно 12,6 и 26,3 пъти. Съществените различия в равнището на

икономическото развитие и благосъстоянието на отделните групи страни са особено важен стимулатор на международната миграция „Юг-Север“, „Изток-Запад“ и „Юг-Юг“.

Различията в равнищата на икономическото развитие и икономическото благосъстояние на отделните групи страни неизбежно кореспондират с различията на други характеристики, определящи качеството на живота – система на образование, здравеопазване, социална сигурност, институционален и правен ред и т.н. Тези преобладаващо социални фактори също оказват влияние при формирането на миграционните нагласи в различните страни.

Международната трудова миграция в съвременните условия допълнително е облекчена от действието на такива фактори като: развитието на модерните информационни и комуникационни технологии, които улесняват набирането на актуална информация относно ситуацията на трудовите пазари на най-широк кръг страни; поевтиняването на международните транспортни връзки; създаването на посочените вече миграционни мрежи и миграционни системи; подписването на голям брой (главно двустранни) международни споразумения, регулиращи международната трудова миграция; либерализацията на международното движение на работната сила в рамките на някои интеграционни обединения; създаването в редица страни на специализирани агенции, оправомощени да набират работна сила в чужбина и т.н.

Международната миграция на работната сила преминава през няколко основни етапа. Първият етап обхваща периода от началото до 90-те години на XIX век. Специфична особеност на този етап (определян като етап на „старата“ миграция) е определена еднопосочност в международното движение на производствените фактори капитал и труд. Основни страни на емиграцията са относително развитите през това време европейски държави Великобритания, Франция и Германия. Ускореното натрупване на капитала в тези страни довежда до образуването на значителна по размер промишлена резервна армия. Именно тези незаети промишлени работници, както и обезземленото селячество и разорените занаятчии формират основния емиграционен поток от Европа. Основни страни на имиграцията през този период са САЩ, Канада, Австралия, Аржентина, Бразилия. Ключово място като страна на имиграцията заемат САЩ. Само за 80 години (1820-1900 г.) броят на имигрантите в САЩ достига 20 млн. души, а за едно столетие (1820-1920 г.) – 34 млн. души¹. Един и същ процес – капиталовото натрупване, поражда различни икономически и социални последици за западноевропейските държави, от една страна, и „новите“ отвъдокеански държави, от друга. В условията на извършена промишлена революция натрупването на капитала в Западна Европа води до ускорено повишаване на техническата въоръженост на труда, което обуславя „освобождаването“ от производството на значителни контингенти промишлени работници. В „новите“ страни, тръгнали по-късно по пътя на капиталистическото развитие, ускореното натрупване на капитала поражда нарастваща потребност от работна сила, задоволявана чрез имиграцията от развитите държави на „стария“ континент.

¹ Международные экономические отношения (отв. ред. Н.Н. Любимов), М., 1969, с. 370; Брославский, И. М., Мировое хозяйство и международные экономические отношения, Киев, 1968, с. 168.

От 90-те години на XIX век започва „новата“ международна миграция, при която основният поток на мигриращата работна сила се формира в относително по-слаборазвитите страни от Източна и Южна Европа (Русия, Полша, Австро-Унгария, Италия, Испания, Португалия и др.), както и в колониалните и полуколониалните владения. По правило мигриращата работна сила се характеризира с ниско равнище на професионална квалификация. Особено голям дял в структурата и миграционния поток заемат разорените селяни. За разлика от посочения първи етап, за разглеждания втори етап на трудовата миграция е типична разнородността в международното движение на производствените фактори, т.е. най-високоразвитите държави едновременно изнасят капитал в относително по-слаборазвитите (в т.ч. политически несамостоятелните) страни и привличат значителни контингенти работна сила от тях.

През периода 1914-1945 г. вследствие рязкото забавяне на темповете на икономическия растеж, дълбокото разстройство на механизма на възпроизводството в резултат на двете световни войни, световната икономическа криза от 1929/1933 г. и повсеместното засилване на протекционистичните тенденции международната миграция на трудовите ресурси беше чувствително съкратена. В условията на следвоенното възстановяване на икономиката и динамизирането на растежа след Втората световна война международната миграция на работната сила постепенно се активизира.

В рамките на следвоенния период могат да бъдат обособени 2 етапа на международната трудова миграция. През първия етап (1945-1973 г.) се наблюдава значителен прилив на работна сила в Западна Европа, Северна Америка и Океания от по-слаборазвитите страни и региони. Този масиран приток съдейства за поддържане на високи темпове на икономически растеж в страните на имиграцията. Нефтената криза от 1973/1974 г. и свързаната с нея дълбока световна икономическа криза от 1974/1975 г. временно „смутиха“ възходящия тренд на международната трудова миграция. От средата на 70-те години на миналия век води началото си най-новият етап на международната трудова миграция¹. Тази „най-нова“ миграция, както тя се определя от редица автори, се характеризира с редица съществени черти:

- Ускорено нарастване на размера на международната трудова миграция.
- Рязко увеличаване на размера на нелегалната имиграция.
- Усложняване на професионално-квалификационната структура на мигриращата работна сила. Съвременният миграционен поток е сложен конгломерат от промишлени работници с различно равнище на квалификация, разорили се селяни и друга работна сила без специална подготовка, различни групи кадри с високо равнище на образованост и професионална подготовка и т.н. Най-общо този конгломерат може да бъде определен като съчетание от „изтичане на мускули“ и „изтичане на умове“. Специфично място в съвременния миграционен поток заема „изтичането на умове“ (Brain Drain). С това понятие се идентифицира онази интелектуална международна миграция на трудови ресурси, която се формира от учени – изследователи, инженери, лекари, икономисти, преподаватели, архитекти, специалисти по информатика, мениджъри и други кадри с подобна квалификация.

¹ Срв. Каслз, С., цит. съч., с. 33, 34.

ция. Мотивите на този тип международна миграция се характеризират с определено своеобразие: нейни движещи сили много често не са безработицата или крайната нищета в страните на емиграцията, а преди всичко съществените международни различия в условията за професионална реализация на тази категория кадри, нееднаквият им социален статут, различията в трудовите им възнаграждения и възможностите за кариерно развитие в едни или други страни и т.н.

- Съществено обогатяване на „географията“ на международната трудова миграция чрез възникването на нови нейни центрове. От края на 80-те и началото на 90-те години на XX век в международния миграционен поток активно се включиха и европейските постсоциалистически държави (в т.ч. наследниците на бившия Съветски съюз). С това процесът на международната трудова миграция наистина се глобализира, включвайки всички групи страни в състава на съвременното световно стопанство.

- Развитието на една принципно нова тенденция – към „интернализация“ на международната трудова миграция. Практически това означава, че паралелно с изграждането на транснационалната структура на съвременната световна икономика се заражда и развива един нов феномен – миграция на различни кадри (най-често мениджъри, инженерно-технически персонал и др.) между различните звена на дадена ТНК, разположени в широк кръг страни.

- Последователно нарастване на относителния дял на жените в съвременната международна миграция. Феминизацията на международната трудова миграция кореспондира с посочената вече промяна в статуса на женския труд. Според някои оценки, още в средата на 90-те години на миналия век на жените се пада около 48% от общия брой на международните мигранти, а в немалко приемачи страни жените дори преобладават в общия брой на имигрантите. При това феминизацията на международната трудова миграция играе изключително позитивна роля, тъй като компенсира относително ниската икономическа активност на жените в страните на имиграцията¹.

Съвременната международна миграция на трудовите ресурси може да бъде изучавана и съответно класифицирана на основата на голям набор от критерии:

- В зависимост от намеренията на мигрантите за натурализация зад граница тя се дели на възвратна (временна) и безвъзвратна (постоянна);
- В зависимост от срока на пребиваване зад граница миграцията се определя като краткосрочна (в т.ч. сезонна), средносрочна и дългосрочна;
- В зависимост от юридическия режим международната трудова миграция се дели на легална и нелегална;
- В съответствие с квалификационното равнище на трудовите ресурси международната миграция, както беше посочено, се дели на 2 големи разновидности – „изтичане на мускули“ и „изтичане на умове (мозъци)“;

¹ Срв. Каслз, С., цит. съч., с. 35, Ципенко, И., цит. съч., с. 30.

- По социален признак международната трудова миграция включва наемни работници, самостоятелно заети (самонаети) лица, предприемачи (в т.ч. инвеститори)¹.

Наред с тези критерии в специализираната литература активно се използва още един критерий – фактори, обуславящи международната миграция. Когато миграцията е предизвикана от действието на неблагоприятни фактори и условия в страната на емиграцията (напр. устойчиво висока безработица, висок демографски растеж, тежки условия на труд, нисък жизнен стандарт, дискриминация на трудовия пазар по етнически, расов, религиозен, полов или друг признак, отсъствие на социална сигурност и т.н.), тя се дефинира като изтласкана (избутана, push migration). Обратно, когато миграцията е стимулирана от по-добрите условия в приемащата страна (висок темп на икономически растеж, относително високо трудово възнаграждение, надеждна защита на правата и интересите на трудещите се, добри перспективи за професионална реализация, възможности за повишаване на образованието и квалификацията и т.н.), тя се определя като привлечена (притеглена, придърпана, pull migration)². Последното деление е в значителна степен условно, тъй като в много случаи (напр. при миграцията „Юг-Север“ и „Изток-Запад“) едновременно се проявяват както фактори на изтласкването, така и фактори на привличането.

Определянето дори на приблизителните размери на международната миграция въобще е свързано със значителни трудности както поради пропуски и слабости в статистическата отчетност на различните страни, така и поради значителния абсолютен размер и висок относителен дял на нелегалната международна миграция. Като относително меродавни могат да се приемат оценките, които привеждат специализираните органи на ООН. Според тези оценки общият брой на мигрантите в рамките на световното стопанство като цяло последователно нараства от 75 млн. души през 1965 г. на 120 млн. за 1990 г., 175 млн. за 2002 г. Пак според данни на ООН, към 2005/2006 г. общият брой на международните мигранти надхвърля 190 млн. души³. Докато през периода 1965-1990 г. относителният дял на международните мигранти не превишава 2,2-2,3% от световното население, през последните 15 години този дял значително се увеличи и днес възлиза на около 3,0%.

Приведените данни дават основание е за 2 извода.

1. Независимо от нарастването на дела на международните мигранти в общия брой на световното население, международната миграция е несъпоставима по размер с вътрешната миграция в рамките на различните страни. През втората половина на 80-те години вътрешната миграция се оценява в границите на 750 млн. – 1 млрд. души⁴.

¹ Подробно вж. Международные экономические отношения (под ред. И.П. Фаминского), М., 2001, с. 382-384; Цапенко, И., цит. съч., с. 28-30.

² Zimmermann, K., European Migration: Push and Pull, Proceedings of the World Bank Annual Conference on Development Economics 1994, p. 314.

³ Вж. Каслз, С., цит. съч., с. 33; Цапенко, И., цит. съч., с. 27; Киреев, А., Международная экономика, часть первая, М., 1998, с. 322, 328; През юли на земята ще живеят 6,6 млрд. души, в-к „Дума“, 13 февруари 2007 г.

⁴ Skeleton, R., Migration and Development: A Global Perspective, Harlow, Essex, 1997, p. 4.

2. Равнището на отвореност на съвременния свят за международната миграция далеч отстъпва на степента на отвореност по линия на международната търговия или движението на преките инвестиции. По официални данни на Конференцията на ООН по търговията и развитието (ЮНКТАД) експортната квота за световното стопанство като цяло възлиза през 2005 г. на 28,3%, притокът на ПЧИ достига 9,4% от брутните инвестиции в основен капитал, а съотношението между сумата на акумулираните в световното стопанство ПЧИ и световния брутен продукт е нараснало на 22,7% (1990 г. – 8,5%, 2000 г. – 18,3%)¹. Налага се логичното заключение, че независимо от интензифицирането на международната миграция през последните 15-16 години, човешкият фактор остава в значителна степен немобилен, силно „прикрепен“ към страната на произхода.

Навярно причините за сравнително ограничената международна мобилност на хората трябва да се търсят в самия характер на този процес, в неговата многоаспектност като икономически, социален, психологически и т.н. феномен. Международната миграция е свързана със значителни разходи: откъсване от собствената среда в родината, попадане в чужда (нерядко „недружелюбна“) среда в страната на имиграцията, непознаване на нейния език и култура, трудности при намирането на работа и решаването на неизбежните битови проблеми, „неприятности“ с имиграционните власти и т.н. Свързаните с миграцията разходи са, по правило, относително по-малки при кадрите с високо равнище на образование и професионална квалификация поради присъщата им адаптивност, а също поради по-доброто им третиране в страните на имиграцията.

Териториалното разпределение на миграционните потоци показва растяща концентрация на имиграцията в сравнително ограничен кръг страни. По данни на ООН в началото на настоящото десетилетие около 60% от общия брой на имигрантите се намират в относително развитите региони – Европа (в т.ч. Русия и другите постсоциалистически държави), Северна Америка, Австралия, Нова Зеландия и Япония. Около 90% от всички имигранти са се установили в 55 страни. За тази относително неголяма група страни имиграцията е съществен фактор както за демографското развитие, така и за увеличаване на контингента на икономически активното население.

Северна Америка е традиционен център на международната имиграция. В средата на настоящото десетилетие броят на имигрантите в САЩ възлиза на 35 млн. души, а този в Канада – на около 6 млн. души. Ежегодно в САЩ пристигат над 50% от всички имигранти в рамките на световното стопанство като цяло. Делът на имигрантите в общия брой на населението в САЩ показва трайна тенденция към нарастване – от 5% за 1970 г. на 10,4% за 2000 г. и 12% за 2003 г. Почти 60% от общия прираст на заетостта в САЩ за периода 1996-2003 г. се дължи на чуждестранната имиграция в страната².

САЩ остават основен център на международната имиграция поради добрите условия, които предлагат за намиране на работа; относително високото в меж-

¹ UN, INCTAD, World Investment Report 2006. FDI from Developing and Transition Economies: Implications for Development, New York and Geneva, 2006, p. 9, 307.

² Супян, В. Б., Иммиграция и економика, США-Канада, ЭПК, 2006, № 5, с. 3 и 6.

дународен план заплащане на труда; реалните шансове за професионално израстване на заетите; мултиетническият характер на американското общество; наличието на големи имигрантски общности, произхождащи от различни страни и региони; високата гъвкавост на американския трудов пазар; благоприятните условия, законодателно създавани в САЩ, за привличането на чуждестранни учени и други специалисти с най-високо равнище на квалификация и т.н.

По териториална структура имиграцията в САЩ може да бъде определена като наистина глобална: над 50% от общия брой на имигрантите се пада на американския континент (Мексико, Канада, Централна и Южна Америка, Карибите), следван от Азия (главно Китай, Индия, Филипините, Виетнам и др.), Европа (в т.ч. Русия и другите бивши социалистически държави), Африка и Океания.

Чуждестранната имиграция в САЩ се характеризира с някои специфични черти:

- Значителен размер на нелегалната имиграция. По официални американски оценки броят на нелегалните имигранти в страната през 2003 г. възлиза на 9,8 млн. души (т.е. 28% от общия брой на имигрантите);

- Висок дял на интелектуалната имиграция. САЩ по традиция са водеща страна в „кражбата на мозъци“ както от развиващите се страни, така и от други високоразвити държави (в т.ч. Западна Европа, Япония, Канада). Още в края на 60-те години на XX век в САЩ ежегодно имигрират повече от 10 хил. учени – изследователи, инженери, лекари и други кадри с най-висока квалификация. През следващите десетилетия притокът на кадри с подобна квалификация по-нататък се интензивира. През 90-те години на миналия век в САЩ ежегодно пристигат 90-100 хил. специалисти с най-висока квалификация (в т.ч. на първо място специалисти по информатика). Около 10% от имигрантите в САЩ през настоящото десетилетие имат научна степен, а дялът на имигрантите със степен „магистър“ и „доктор“ достига 40%¹;

- Изключително активна роля на американските университети като канал за набиране на имигранти с най-висока квалификация. САЩ са основен международен център за обучение на чуждестранни студенти. На тях се пада около 1/3 от общия брой на чуждестранните студенти, обучаващи се в държавите от Организацията за икономическо сътрудничество и развитие (ОИСР). Американските университети не само гарантират високо качество на обучението, но и осигуряват възможност на своите випусници професионално да се реализират и развиват в САЩ. Още през 80-те години на миналия век около 40% от младите чуждестранни специалисти, завършили обучението си в американските университети, остават в САЩ². По официални американски данни, около 50% от всички европейци, защитили в САЩ докторски дисертации, остават на работа там.

Няма съмнение, че интензивното привличане на „умове“ в САЩ е един от основните фактори, обуславящи не само високия растеж на американската икономика, но и големия ѝ иновационен потенциал.

¹ Супян, В. Б., цит. съч., с. 5, 8.

² Йонцев, В. А., Проблема „утечки умов“ в России (методологические аспекты изучения), Вестник Московского университета, Серия Экономика, 1996, № 5, с. 58.

Канада е една от „старите“ страни на имиграцията. В средата на настоящото десетилетие общият брой на имигрантите в страната възлиза на почти 6 млн. души. Ежегодно през последните 10-15 години в Канада се установяват около 250 хиляди имигранти. Имигрантите формират днес над 17% от населението на страната и почти 20% от икономически активното население¹. По тези структурни показатели Канада заема водещи позиции в групата на високоразвитите държави (заедно с Австралия и Швейцария).

Притокът на имигранти в Канада е обусловен от действието на редица благоприятни фактори:

- Ясно изразената държавна политика за насърчаване на постоянната имиграция;
- Високото равнище на икономическо развитие на Канада, както и високото качество на живота в страната;
- Традиционно добрите отношения между местното население и имигрантите. Канада е мултиетническа държава – при преброяването на населението в страната през 2001 г. са регистрирани 210 етнически групи. Отношенията между различните етноси се характеризират с взаимно уважение и толерантност. Този характер на отношенията в Канада кореспондира с последователно провежданата в страната политика на мултикултурализъм;
- Създадените в Канада миграционни мрежи, включващи имигранти от различни страни на произхода. Тези общности облекчават адаптацията на имигрантите към новите условия, съдействат за разрешаването на разнообразните проблеми, пред които са изправени новите имигранти.

Мултиетническият характер на канадското общество логично определя и разнообразния етнически състав на имиграционния поток. Относително най-голям дял сред имигрантите през 90-те години на миналия век се пада на азиатските държави (57%), следвани от европейските страни (21,4%), Африка и Латинска Америка².

И в Канада, както и в САЩ, ясно се проявява тенденцията към повишаване на образователното и квалификационното равнище на постъпващите имигранти. Тази тенденция целенасочено се стимулира чрез съответни правителствени програми. През 2005 г. на имигрантите се пада 18% от общия брой на високвалифицираните специалисти в Канада.

Като традиционен център на международната трудова имиграция Западна Европа и в съвременните условия запазва ключовите си позиции. Основни страни на имиграцията в този регион са Германия, Франция и Великобритания. Относително голям е броят на имигрантите в малките западноевропейски страни (Швейцария, Холандия, Швеция, Белгия, Австрия и др.). Демографското и икономическото значение на имиграцията за държавите от региона на Западна Европа е съществено, което се потвърждава от високия относителен дял на имигрантите в общия брой на населението и работната сила на тези страни. Безспорен „шампион“ в това отношение е Люксембург, където през 2000 г. на имигрантите

¹ Мировая экономика и международные экономические отношения..., с. 568, 570.

² Вж.Владиминова, М. А., Иммиграция и многокультурность канадского общества, США-Канада: ЭПК, 2006, № 5, с. 88, 89.

се пада 37,3% от общия брой на населението (1990 г. – 29,4%) и 57,3% от работната сила на страната (1990 г. – 45,2%)¹.

Западноевропейският регион е привлекателен за евентуалните имигранти поради високото равнище на икономическото си развитие и придружаващото го високо качество на живота, силно изразените диспропорции в отделни сегменти на трудовите пазари на приемащите страни, традиционните икономически, политически, културни и други връзки с широк кръг развиващи се и постсоциалистически държави, наличието на големи етнически имигрантски общности в редица западноевропейски държави (Германия, Франция, Великобритания, Испания, Холандия и др.). В западноевропейския регион с особена острота се проявяват посочените по-горе демографски проблеми, на чиято основа закономерно се задълбочават икономическите и социалните противоречия на тяхното развитие. Имиграцията е абсолютно необходимо условие за преодоляването на тези проблеми и разрешаването на произтичащите от тях противоречия. Осъзнаването на ролята на имиграцията обуславя политическата позиция на западноевропейските правителства.

Имиграционната практика на ЕО претърпява съществена еволюция. През 60-те години на XX век доминира търсенето на неквалифицирана чуждестранна работна сила главно в северните страни членки на Общността. Търсенето се е задоволявало с предлагане от по-слаборазвитите държави членки (на първо място Италия), но също от такива страни като Испания, Португалия, Турция, Гърция, Югославия, североафриканските държави, бившите колониални владения на държавите от ЕО.

От началото на 90-те години в северните страни вече доминира търсенето на високкоквалифицирани кадри. Те се набират преди всичко в страните от ЕС и другите държави членки на ОИСР. През 90-те години страните от „южния фланг“ на ЕС (Гърция, Италия, Испания и Португалия) се превръщат в държави на имиграцията. Доминира търсенето на неквалифицирана работна сила, което се задоволява с предлагане от Северна Африка, Източна Европа и страните от Източното Средиземноморие (Египет, Ливан и др.). Търсенето на високкоквалифицирана работна сила в южноевропейските държави се задоволява преди всичко в рамките на ЕС.

Имиграционният процес в ЕС се характеризира с някои актуални тенденции:

- Активизира се вътрешнообщностната миграция. Изграждането на вътрешния пазар на ЕО и разширяването на ЕС на изток укрепват тази тенденция;
- Имиграционният поток включва както кадри с високо равнище на образование и професионална квалификация, така и необучена (неквалифицирана) работна сила. Според някои оценки делът на учените, инженерите и мениджърите сред икономически активните имигранти, пристигащи в ЕС през последните години, възлиза на около 40%, а техният общ брой към 2005 г. превишава 2 млн. души². Същевременно работните места в редица „непрестижни“ отрасли във висока степен се заемат от имигранти. Според данните, привеждани от А. Куреев, 1/4 от заетите в строителството и 1/3 от ангажираните в отрасъл „ав-

¹ World Development Indicators, Washington, 2003, p. 350.

² Мировая экономика и международные экономические отношения ..., с. 569, 571.

томобилостроене“ във Франция са имигранти, имигранти са и половината от миньорите в Белгия и т.н.¹;

- Значителен е размерът на нелегалната имиграция (според различни оценки общият брой на нелегалните имигранти в ЕС достига 5 млн. души);

- Налице е нарастваща интернализация на международната трудова миграция. С трансформирането на все по-голям брой компании от национални в „европейски“ по своята структура тази тенденция по-нататък ще се активизира².

Характерна особеност на съвременната трудова миграция, както беше посочено, е възникването на нови центрове на имиграцията. Тук се отнасят на първо място страните от Близкия и Среден Изток (Саудитска Арабия, Кувейт, Ирак, Бахрейн, Либия, Катар, Оман, Обединените арабски емирства и др.). Чуждестранната работна сила е ангажирана главно в отраслите на нефтодобива, нефтопреработката, строителството, здравеопазването, образованието, комуналното и битовото обслужване. Имигриращата работна сила се рекрутира от победните арабски страни (Египет, Йемен, Йордания, Судан, Палестинската автономия), а също от Индия, Пакистан, Бангладеш, Шри Ланка, Индонезия, Филипините, Тайланд и др. Традиционно в тези страни работят и граждани на някои по-слаборазвити европейски държави. Имиграцията на трудови ресурси в тези държави играе изключително съществена роля, което намира израз във високия относителен дял на чуждестранната работна сила в общия брой на заетите в тях (в ОАЕ – около 90%, в Катар и Кувейт – 80%), в Саудитска Арабия и Бахрейн – 40-50% и т.н.).

Важен нов център на международната трудова миграция функционира в Южна Африка. Имиграционният поток в този регион се насочва преди всичко към златодобивната, урановата и диамантената промишленост на ЮАР, а легалната или нелегалната миграция произхожда не само от африканските страни, но и от държави извън континента.

Сравнително нов център на международната трудова миграция функционира в Латинска Америка. Основни страни на имиграцията в този регион са Аржентина, Бразилия и Венецуела. Както и в южноафриканския център, тук активно се прилага принципът на ускорената ротация на наеманите чуждестранни работници, което позволява в кратък срок от тях да бъде „изсмукан“ значителен ефект.

Четвърти нов център на международната трудова миграция се образува в Източна и Югоизточна Азия. Основни страни на имиграцията са Япония и новите индустриални държави от този регион. Високата динамика на икономическия растеж на тези страни, преструктурирането на тяхната икономика през 80-те и 90-те години на XX век, повишаването на образователното и квалификационното равнище на местната работна сила и други подобни фактори стимулират нарастването на трудовете възнаграждения, което, от своя страна, обуславя значителен приток на работна сила от чужбина. Мигриращата работна сила

¹ Киреев, А., цит. съч., с. 322.

² Straubhaar, Th., A. Wolter, Current Issues in European Migration, Intereconomics, 1996, № 6, p. 268, 269.

постъпва от такива страни като Индия, Пакистан, Бангладеш, Шри Ланка, Индонезия, Филипините и др.¹

Сравнително малък е броят на икономическите имигранти в централноевропейските страни (Полша, Чехия, Унгария, Словакия). По принцип тези държави изпълняват ролята на транзитни страни при движението на работна сила от Азия и бившите съветски републики към Западна Европа.

През 90-те години на XX век възникна още един център на международната трудова миграция, който обхваща постсъветското пространство. По данни на Глобалната комисия по международната миграция през 2004 г. в Русия са се намирали 13,3 млн. имигранти². Русия се утвърждава като втора по значение страна на имиграцията (след САЩ).

Като основни причини за значителната имиграция в Русия най-често се сочат: недостигът на местни кадри по отделни професии и специалности; нежеланието на руските граждани да заемат предлаганите им свободни работни места; персоналът на голям брой предприятия (особено в отраслите на нефтодобивната и нефтогазовата промишленост) още до разпадането на бившия Съветски съюз е бил окомплектован с работници от бившите съветски републики. Тази практика се е запазила и днес; в пограничните райони много често се оказва икономически по-изгодно да бъдат ангажирани граждани на съседни страни; „прозрачност“ (т.е. отсъствието на охрана) на границите с държавите от ОНД, неразвитото имиграционно законодателство; наличието на мощни, влиятелни чуждестранни общности в многоетническата Руска федерация; географското положение на страната, което я прави подходящ плацдарм за транзит на емигранти към Западна Европа; високият относителен дял на „сивата икономика“ в Русия; корупцията в органите на държавната власт и т.н.

Основната част от имигрантите в Русия постъпват от страните членки на ОНД (Украйна, Казахстан, Азербайджан, Армения, Грузия, Беларус, Молдова, Таджикистан и др.). Относително голям е броят на имигрантите от държави извън ОНД – Китай, Турция, КНДР, Виетнам, страните наследнички на СФРЮ, Финландия, Полша и др. Работниците имигранти са ангажирани преди всичко в отраслите на промишлеността, селското стопанство, транспорта, строителството, търговията, общественото хранене, геологопроучвателната дейност, комуналното стопанство и др.

Официалните данни за имиграцията в Русия се приемат със значителни резерви поради големия размер на нелегалната имиграция. По официални оценки на територията на Русия пребивават между 3 и 10 млн. нелегални имигранти от страните на ОНД, Китай, Виетнам, КНДР, Афганистан и др.

Русия е и страна на интензивна емиграция. През периода 1992-2002 г. страната ежегодно е била напускана от 100-115 хил. души. По данни на Международната организация по миграцията към 2002 г. броят на емигрантите от Русия възлиза на около 2 млн. души. Значителната емиграция от Русия се насърчава от действието на такива фактори като ниският жизнен стандарт в страната, колапса на редица отрасли на производствената и извънпроизводствената сфера в условия-

¹ Срв. Международные экономические отношения ..., с. 380-382.

² Емигрантите внасят в своите страни 240 млрд. долара, в-к „Дума“, 7 октомври 2005 г., с. 7.

та на прехода, отварянето на границите след разпадането на бившия Съветски съюз, разпространението на информацията относно възможностите за заетост зад граница и т.н. Напускащата Русия работна сила се установява в повече от 70 страни (в т.ч. Великобритания, Германия, Холандия, Гърция, Кипър, Малта, САЩ, Япония, Либерия, Сингапур и др.).

Емигриращата от Русия работна сила се характеризира с относително висока квалификация: 40-50% от заетите по трудови контракти зад граница са лица със средно специално образование, а около 30-33% – лица с висше образование. „Изтичането на мозъци“ от Русия обхваща учени, инженерно-технически кадри, медицински персонал, програмисти, преподаватели и т.н.¹

Друга голяма страна на имиграцията от постсъветските държави е Украйна. Броят на имигрантите в тази страна към 2004 г. достига почти 7 млн. души.

3. ИКОНОМИЧЕСКИ ЕФЕКТИ НА МЕЖДУНАРОДНАТА ТРУДОВА МИГРАЦИЯ

Централно място сред проблемите, свързани с международната миграция на работната сила, заема анализът на нейните ефекти, т.е. изследването на разнообразните икономически и социално-политически последици на трудовата миграция. По правило анализът се извършва на макроикономическо равнище от позицията на страните на имиграцията и тези на емиграцията, а също от позицията на световното стопанство като цяло. Относително най-лесен е отговорът на въпроса за последиците на международната трудова миграция и влиянието ѝ върху световното стопанство като цяло. Доколкото миграцията на работната сила се осъществява от страни с по-ниско към страни с по-високо равнище на трудовото възнаграждение, което съответства на международните различия в пределната производителност на труда, тя има като свой закономерен резултат по-ефективното използване на трудовите ресурси в световен мащаб². Това твърдение е още по-вярно, ако се вземе под внимание фактът, че определена част от мигриращата работна сила е била безработна или частично заета в страните на произхода. На тази основа се прави логичният извод за положителното въздействие на международната трудова миграция върху икономическия растеж в рамките на световното стопанство. Произведеният с труда на работниците имигранти продукт през 2003 г. се оценява на повече от 2,2 трлн. дол., което е приблизително равно на 6% от световния брутен продукт. Логичен на тази основа би бил изводът за положителния принос на международната трудова миграция за нарастването на икономическото благосъстояние в световен мащаб³.

¹ Подробно относно мястото на Русия в международната миграция вж. Орешкин, В., Россия и международная миграция трудовых ресурсов, МЭ и МО, 2004, № 3, с. 74-80; Рязанцев, С., Трудовая миграция из России и новая российская диаспора за рубежом, МЭ и МО, 2006, № 9, с. 32-40; Международные экономические отношения ..., с. 397-406.

² Simon, J., The Economic Consequences of Immigration, Cambridge (Mass), 1989, p. 357-359.

³ Вж. В този смисъл Lindert, P. H., International Economics, Illinois, 1986, p. 435; Киреев, А., цит. съч., с. 322-324; Кругман, П. Р., М. Обстфелд, Международная экономика: теория и политика, Санкт

Изводът за положителното въздействие на международната трудова миграция върху глобалния икономически растеж и икономическото благосъстояние в световен мащаб се потвърждава от проучване на Световната банка за перспективите на световната икономика през 2006 г. Според това изследване, увеличаването на броя на имигрантите във високоразвитите държави през периода до 2025 г. ще доведе до нарастване на доходите в тях с 365 млрд. дол., от които 162 млрд. дол. (т.е. 44,4%) ще получат самите мигранти, 143 млрд. дол. (т.е. 39,2%) – жителите на развиващите се държави, а 51 млрд. дол. (14,0%) ще получат жителите на приемащите развити държави¹.

Като преобладаващо позитивно се оценява въздействието на международната трудова миграция върху развитието на икономическите и социалните процеси в приемащите държави (страните на имиграцията). Докато достигне до тази балансирана оценка анализът трябваше да преодолее наложилата се в масовото съзнание опростенческа представа за имиграцията като дестабилизиращ фактор на трудовите пазари на развитите държави. Имиграцията на относително евтина работна сила от чужбина нерядко беше обект на политическа демагогия и спекулации, внушаващи, че имиграцията е по същество „гъмпинг“, който лишава местната работна сила от работни места и обуславя устойчива безработица сред нея².

Непредубеденият научен анализ се насочва към изследване на основните насоки на въздействие на имиграцията върху икономиката на приемащите страни – трудовите ресурси, с които те разполагат; структурните диспропорции на националните трудови пазари; преразпределението на дохода в резултат на имиграцията; икономическия растеж в условията на интензивна имиграция; научно-техническото развитие на приемащите страни; държавните бюджети; социалното осигуряване и социалното подпомагане на имигрантите (и евентуално на техните семейства); въздействието на имиграцията върху развитието на различни отрасли от сферата на производството и услугите и т.н.

Според автора на настоящия труд имиграцията въздейства върху икономическото развитие на приемащите страни в няколко ключови направления.

- Имиграцията на работна сила е основен канал за преодоляване на демографските проблеми на развитите държави и за попълване на техните трудови ресурси.

В резултат на ниската раждаемост и увеличената продължителност на живота демографската ситуация в развитите държави през последните десетилетия ускорено се влошава: населението бързо застарява, съкращава се относителният дял на населението в трудоспособна възраст, съкращава се дялът на работещите. Подобно развитие е обективно неблагоприятно, тъй като съдържа рискове за пазара на труда, икономическия растеж, системите за социално осигуряване и социално подпомагане. Тези тенденции са общи за развитите пазарни икономики, но те се проявяват с особена острота в Западна Европа. Според експертни оценки, през периода 2000-2050 г. населението на ЕС-15 ще се съкрати с

Петербург, 2003, с. 196, 197; Мировая экономика и международные экономические отношения ..., с. 196, 197.

¹ Супян, В. Б., цит. съч., с. 10.

² Срв. Лютов, А.А., Глобализация и рынок рабочей силы в США, США-Канада: ЭПК, 2005, № 7, с. 102; Киреев, А., цит. съч., 327.

12%, делът на гражданите над 65-годишна възраст към 2050 г. ще нарасне на 25%, а съотношението между лицата над 65-годишна възраст и тези в трудоспособна възраст (15-64 г.) ще се увеличи от 1 : 3 през 1995 г. на 1 : 2 през 2050 г.

За да поддържат на неизменно равнище общия брой на населението си и неговата икономически активна част, по прогнози на ООН, развитите държави се нуждаят от значителна нетна имиграция. За да поддържа броя на населението си на равнището от 2000 г. през периода до 2050 г. ЕС-15 ежегодно трябва да приема 950 хил. чужденци. За да запази размера на икономически активното население през същия период ЕС ежегодно трябва да приема 1,4 млн. имигранти. Запазването на относителния дял на икономически активното население предполага ежегодното приемане на 12,7 млн. чужденци.

Развитите държави активно използват имиграцията като канал за растеж на населението и за увеличаване на трудовите си ресурси: към 2000 г. всеки девети жител на развитите държави е имигрант, а делът на имигрантите в работната им сила е още по-голям. Към средата на настоящото десетилетие делът на чужденците в работната сила на Австралия възлиза на 24,6%, в Швейцария – 21,8%, в Канада – 19,9%, в САЩ – 15,3%. Очаква се скоро мигрантите да достигнат 20% от икономически активното население в САЩ¹.

- Имиграцията на работна сила е ефективно средство за преодоляване на структурните диспропорции на трудовите пазари на относително развитите държави. В условията на динамични структурни изменения при прехода към икономика, основана на знанието, на трудовите пазари на развитите държави се формират 2 специфични сегмента: а) сегмент на неквалифициран (респ. нискоквалифициран) труд, който се оказва непривлекателен за местната работна сила; б) сегмент на високкоквалифициран труд, изискващ високо равнище на образование, а нерядко и иновативни умения. На първия сегмент е налице търсене на работници за непрестижни работни места в такива отрасли като селското стопанство, миннодобивната промишленост, металургията, металообработването, текстилната промишленост, строителството, автомобилостроенето, търговията (на едро и дребно), ресторантьорството, хотелиерството, комуналното и битовото обслужване и т.н. Заемането на свободните работни места в тези отрасли от непретенциозната чуждестранна работна сила много често е абсолютно необходимо условие за нормалното осъществяване на обществения възпроизводствен процес в приемащите страни.

На втория сегмент е налице нарастващо търсене на труд за нуждите на модерните отрасли и дейности, които определят международната конкурентоспособност на развитите икономики в съвременните условия. Нарастващото търсене на кадри с подобна квалификация значително изостава от възможностите на националното предлагане. През първата половина на настоящото десетилетие свободните работни места за специалисти в областта на ИКТ в Западна Европа наброяваха около 1,7 млн. Към 2005 г. в САЩ се отчитат между 200 и 400 хил. незаети работни места за високкоквалифицирани работници и специалисти.

¹ Вж. Международные экономические отношения ..., с. 384, 385; Мировая экономика и международные экономические отношения ..., с. 570, 571; Цапенко, И., цит. съч., с. 30-32; Лютов, А. А., Глобализация и рынок рабочей силы в США, США-Канада: ЭПК, 2005, №7, с. 100-106; Лютов, А. А., Старение населения и рынок рабочей силы в США, США-Канада: ЭПК, 2006, № 4, с. 120-126.

Според Министерството на труда към 2015 г. този брой може да достигне 1,3 млн.¹

Недостигът на работна сила в този динамичен сегмент се преодолява с най-малко разходи и в кратък срок чрез привличането на високотласни специалисти от чужбина.

За редица високоразвити страни имиграцията на трудови ресурси може да се интерпретира като съществен фактор на икономическия растеж и устойчивото икономическо развитие.

- Имиграцията на нискоквалифицирана работна сила насърчава пренасочването на местните кадри към работни места, изискващи по-висока квалификация. Същият ефект може да бъде установен дори при по-рано постъпилите в развитите държави имигранти. Заемането на социално непрестижните работни места в непривлекателните отрасли на националната икономика от чуждестранни имигранти е фактор за по-ефективно приложение на труда на местните работници, които се насочват към по-динамични отрасли и дейности. Повишаването на квалификацията на местната работна сила е предпоставка за по-висока производителност на нейния труд, което предпоставя и относително по-високо трудово възнаграждение. Конкретни изследвания, направени в Германия, установяват положителна връзка между трудова имиграция и повишената социална мобилност на германските работници и динамичния икономически растеж². Подобен благоприятен ефект на имиграцията на нискоквалифицирана работна сила върху професионално-квалификационния статус на местните трудови ресурси беше установен и в редица други приемащи страни.

Имиграцията на трудови ресурси може да се разглежда като фактор, който съдейства както за повишаване на качеството на труда в приемащите развити страни, така и за повишаване гъвкавостта на техните трудови пазари. Последният извод се аргументира и с голямата териториална мобилност на трудова имиграция, която приоритетно се насочва към райони с недостатъчно предлагане на работна сила.

- Увеличавайки предлагането на работна сила, повишавайки гъвкавостта на трудовете пазари на приемащите страни, имиграцията обективно потиска разгръщането на инфлационните процеси в развитите икономики. Тази функция на трудова имиграция се обяснява с нейната специфична роля на фактор, забавящ ръста на работните заплати в приемащите страни.

Множество конкретни изследвания стигат до извода, че конкуренцията между работниците имигранти и местните работници на трудовете пазари на приемащите страни е сравнително ограничена, което обуславя и незначителното въздействие на имиграцията върху равнището на работните заплати в тези страни³. Отсъствието на значително въздействие на имиграцията върху заетостта и трудовото възнаграждение на местните работници най-често се аргументира с факта, че имиграцията на неквалифицирана (или нискоквалифицирана

¹ Лютов, А.А., Старение населения и рынок рабочей силы ..., с. 122.

² Stalker, P., *Workers without Frontiers: The Impact of Globalization on International Migration*, Boulder, 2000, p. 84.

³ Вж. Международные экономические отношения ..., с. 386; Супян, В.Б., цит. съч, с. 9; Ципенко, И., цит. съч., с. 34; Лютов, А.А., Глобализация и рынок рабочей силы в США ..., с. 102, 104.

на) работна сила най-често запълва онези ниши, които поради ниското заплащане и/или лошите условия на труд се оказват непривлекателни за местните работници.

Според автора на настоящия труд по-обосновано би било изследването на връзката между имиграцията на трудовите ресурси и равнището на работните заплати в приемащите страни да се осъществява чрез съпоставяне на двата крайни хипотетични варианта: при отсъствие на всякаква имиграция и при наличие на напълно свободна (неограничена) имиграция на трудови ресурси от чужбина. При отсъствието на имиграцията на неквалифицирана работна сила заемането на непривлекателните работни места във „вторичния“ сегмент на трудовия пазар би било възможно само при значително увеличаване на трудовите възнаграждения и допълнителни инвестиции за подобряване условията на труд. При значителна имиграция на работна сила тези допълнителни разходи се „спестяват“ от работодателите.

Там, където на пазара на неквалифицирана работна сила все пак се стига до конкуренция между работниците имигранти и местните работници в приемащите страни, не е изключено пряко въздействие на имиграцията върху заплащането на местните работници. Според експертни оценки 1/3 от относителното понижаване на работните заплати на неквалифицираните работници в САЩ през 70-те и 80-те години на миналия век се обяснява с ръста на имиграцията (в т.ч. нелегалната имиграция) от чужбина¹.

На пазара на най-висококвалифицираната работна сила при недостатъчно предлагане и отсъствие на имиграция „вербуването“ на нови кадри по необходимост би довело до взривообразно увеличаване на работните заплати на специалистите. Когато обаче същите работни места могат да бъдат заети при многократно по-ниско трудово възнаграждение от индийски или китайски специалисти (учени – изследователи, инженери, програмисти и др.) подобна „жертва“ от страна на работодателите не се налага и растежът на възнагражденията на тази категория кадри логично се „укротява“.

Разбира се, подобен задържащ ефект на имиграцията върху ръста на работните заплати е по-силно изразен в онези приемащи страни, където имиграцията заема относително по-голям дял в структурата на работната сила.

- Имиграцията на работна сила не само стимулира неинфлационния икономически растеж в приемащите страни, но и обуславя силно изразена преразпределителна тенденция. Най-общо тази тенденция се проявява в 2 основни направления: а) по-нататъшно задълбочаване на диференциацията между доходите на висококвалифицираните работници и специалисти, от една страна, и тези на нискоквалифицираните и неквалифицираните работници, от друга; б) увеличаване относителния дял на дохода от капитал за сметка на дохода от труд. Нарастващата диференциация в трудовите възнаграждения на различните групи работници се обяснява с факта, че трудовата имиграция създава предпоставки за засилване на конкуренцията преди всичко на пазара на неквалифицираната работна

¹ Срв. Кругман, П.Р., М. Обстфелд, цит. съч., с. 200. Според други научни изследвания, притокът на имигранти е довел до понижаване на работните заплати в САЩ с 0,2%, а в Европа – с 0,3 – 0,8% (Тодоров, Т., Асиметрия на ефектите от емиграцията, Народно стопански архив, 2006, № 3, с. 28).

сила. Нарастването на дела на дохода от капитал за сметка на дохода от труд е резултат от действието на сложен комплекс от фактори: задържащото въздействие на имиграцията върху ръста на работните заплати в приемащите развити икономики; широко разпространената дискриминация при заплащането на чуждестранната работна сила. Макар и в различна степен и форма, дискриминационният елемент може да бъде установен при всички професионално-квалификационни групи на работниците имигранти. Несъмнено дискриминацията е особено силно изразена при заплащането на нелегалните имигранти. Юридическият статут на тази последна група имигранти ги поставя в особено неравнопътни отношения с работодателите и ги обрича на безмилостна експлоатация¹.

- Значителната имиграция на трудови ресурси във високоразвитите икономики кореспондира с нарастването на техния инвестиционен потенциал. В основата на този ефект лежат два основни факта: а) посоченият вече ефект на преразпределение на дохода в приемащите страни в полза на капитала, което увеличава неговите печалби, а следователно и възможностите му за инвестиции; б) развитието на т.нар. инвестиционна имиграция, разпространена преди всичко в Канада, Австралия и САЩ. Имиграцията в тези страни е представена не само от наемни и самонаети работници, но и от инвеститори, които търсят възможности за най-изгодно вложение на своя капитал. През 2000 г. напр. в Канада са пристигнали 1390 чуждестранни инвеститори, всеки от които е разполагал с капитал повече от 800 хил. канадски дол. В Австралия през 2000-2001 г. са се установили 7250 инвеститори като всеки от тях е разполагал с повече от 250 хил. австралийски долара².

Определено значение като инвестиционен ресурс имат и спестяванията на имигрантите. След няколко години работа в съответната приемаща страна някои имигранти създават свои фирми, в които по правило наемат като работниците техни сънародници. Така възниква специфичен етнически бизнес. Най-често етническият бизнес се съсредоточава в сферата на услугите (търговия, транспорт, ресторантьорство, хотелиерство, хигиенни услуги и др.), но също в строителството, шивашката, хранително-вкусовата, кожарската промишленост и т.н. След неговото укрепване етническият бизнес се насочва и към относително модерни сектори – издателска дейност, банково дело, застраховане, информатика, телекомуникации и др.³

- Имиграцията стимулира икономическия растеж в приемащите страни не само непосредствено – чрез увеличаване размера на ангажирания в процеса на производството труд, но и опосредствено – чрез търсенето на стоки и услуги от чуждестранните работници и членовете на техните семейства. Този ефект е толкова по-силно изразен, колкото по-висок е дялът на вискоквалифицираната работна сила в общия размер на имиграцията⁴.

¹ Подробно относно преразпределителния ефект на имиграцията вж. Lindert, P. H., *op. cit.*, p. 433-435; Маринов, В., *Международни икономически отношения: теория, система, политика* (Второ преработено и допълнено издание), С., 2006, с. 268, 269.

² Цапенко, И., *цит. съч.*, с. 34.

³ Цапенко, И., *цит. съч.*, с. 33.

⁴ Simon, J., *op. cit.*, p. 357, Zimmermann, K., *op. cit.*, p. 315.

- Особено съществени изгоди извличат приемащите страни в резултат на имиграцията на кадри с най-високо равнище на образованост и професионална квалификация (учени изследователи, инженерно-технически специалисти, преподаватели, лекари и т.н.). Както е логично да се очаква, водещи центрове при „кражбата на умове“ са най-високоразвитите държави. На САЩ се падат около 2/3 от общия брой на тази категория имигранти.

Докато през 50-те и 60-те години на миналия век интелектуалната миграция се осъществяваше главно между индустриално развитите държави, през 60-те години в емиграционния поток постепенно се включиха отделни развиващи се страни, а от началото на 90-те години „изтичането на умове“ сериозно засегна европейските постсоциалистически държави и страните от ОНД¹.

В условията на все по-остра международна конкуренция, динамични структурни и технологични изменения в съвременната икономика притокът на висококласни специалисти от чужбина е ефикасно средство за повишаване на иновационния потенциал на приемащите страни, за бързо и сравнително евтино набавяне на дефицитни кадри за редица отрасли и дейности в сферата на материалното производство и услугите. Показателни за това са редица данни: от постъпилите на пазара на труда в САЩ през 80-те и 90-те години лица с научна степен „доктор“ 40% бяха имигранти, 25% от преподавателите по техническите дисциплини във висшите учебни заведения също бяха имигранти², 1/3 от американските носители на нобелова награда през периода 1985-1999 г. бяха имигранти. Имигранти бяха и 18% от получателите на най-известните патенти за иновации в САЩ през този период³. В началото на настоящия век делът на имигрантите сред специалистите, заети в сферата на информационните технологии възлиза на 18,3% в САЩ, а в Швейцария достига 19,3%. През 90-те години в САЩ са приети 750 хил. чуждестранни специалисти по информационни технологии. Едно проучване, проведено сред европейските предприемачи през 2000 г., стигна до извода за изключително високата зависимост на иновационните фирми от висококласните чуждестранни специалисти. През 2001 г. в американските университети и институти работеха 75 хил. чуждестранни учени (главно имигранти от Китай, Индия и европейските страни)⁴.

Отделните компоненти на сумарната изгода, произтичащи от привличането на висококвалифицираните специалисти, включват:

а) икономия от разходи по подготовката на тази категория кадри. Според множеството експертни оценки САЩ икономисват ежегодно от привличаните чуждестранни кадри с най-висока квалификация разходи от порядъка на 1 млрд. дол.;

б) преодоляване на „тесните места“ в собствения научно-технически потенциал чрез „внос“ на дефицитни за съответната приемаща страна специалисти от чужбина;

¹ Срв. Международные экономические отношения ..., с. 385, 386.

² Супян, В.Б., цит. съч., с. 8.

³ Мировая экономика и международные экономические отношения ..., с. 572.

⁴ Цапенко, И., Международная миграция специалистов и студентов, Вопросы экономики, 2005, № 7, с. 72.

в) пренасяне (на практика безвъзмездно) на чуждестранни технологии, научно-технически знания, умения и опит. Парадоксален тук е фактът, че т.нар. обратното предаване на технология (Reverse Transfer of Technology) често се осъществява от страни с относително по-ниско равнище на икономическо и научно-техническо развитие към най-високоразвитите държави;

г) ускоряване и съответно повишаване ефективността на научно-техническия прогрес в страните на имиграцията;

д) ускорено решаване на кадровия дефицит сред професорско-преподавателския персонал в университетите на приемащите държави и т.н.

Определянето на пряката финансова изгода, която държавите на имиграцията реализират като резултат от „кражбата на мозъци“, не представлява особена трудност. Далеч по-сложен в методологическо и методическо отношение е проблемът за количественото определяне на сумарната изгода (ползата) за приемащите страни, произходна от използването на тази категория имигранти в стопанската и социалната сфера. Сложността произтича от мултипликационния характер на ефектите, които най-често са непреки, опосредствани. Експертните оценки свидетелстват, че разглежданата сумарна изгода многократно превишава по стойност икономисваните разходи по подготовката на кадрите с най-висока професионална квалификация. Според оценки на американски специалисти потенциалната ценност на високкоквалифицирания специалист е поне 20 пъти по-голяма от разходите по неговата подготовка¹. Според други оценки в резултат на „кражбата на умовете“ САЩ още през 70-те години на XX век са реализирали сумарна изгода, превишаваща 1 трлн. долара².

• Имиграцията на трудови ресурси осигурява положителен нетен резултат за държавния бюджет на приемащата страна. Преместването на имигрантите в приемащата страна означава, че те внасят в нейния бюджет подоходен данък, данък върху оборота (или данък добавена стойност), акцизи, данък върху собствеността, отчисления за социално осигуряване и т.н. Едновременно с това чуждестранните работници и техните семейства ползват в приемащата страна публичните блага, финансирани от нейния бюджет (националната отбрана, системата за сигурност и опазване на обществения ред, здравословната природна среда, системата на държавно образование и т.н.). Вноските, които чуждестранните работници и техните семейства правят в държавните бюджети на приемащите страни, превишават допълнителните бюджетни разходи за осигуряване на публичните блага за имигрантите. Този факт се обяснява с обстоятелството, че увеличаването на броя на лицата, ползващи публичните блага в съответната приемаща страна, по принцип не предполага пропорционално нарастване на разходите за тяхното осигуряване.

Имигрантите и техните семейства са бенефициенти и на други бюджетни разходи на приемащите държави: разходи по първоначалното настаняване на имигрантите, устройването им на работа, обучението на децата, медицинското обслужване и социалното подпомагане на бедните имигрантски семейства и др. Тази група разходи се финансира от местните бюджети на съответните щати (про-

¹ Зименков, Р. И., Конкистадоры XX века, М., 1990, с. 114.

² Лебедева, Е. А., „Перекачка“ умов в США, США-ЭПИ, 1987, № 3, с. 97.

винции). Калкулирането на тази група бюджетни разходи на приемащите страни не променя общия извод за положителния нетен бюджетен ефект за тях от трудовата имиграция. Съгласно изследвания в САЩ и Канада средният имигрант инкасира по-малки социални трансфери и внася повече данъци и други отчисления, отколкото средният представител на местното население. При това размерът на посочения нетен бюджетен ефект за приемащите страни зависи в значителна степен от конкретните характеристики на имиграцията. При краткосрочната (напр. сезонната) имиграция бюджетните разходи на приемащата страна най-често са символични. Поради самия си статут нелегалните имигранти не могат изобщо да разчитат на социално подпомагане в страните на имиграцията, макар че по необходимост заплащат посочените косвени данъци (данък върху добавената стойност, акцизи). Нетният бюджетен принос за страните на имиграцията нараства паралелно с удължаването на срока на пребиваване на имигрантите и с повишаването на тяхното образователно и квалификационно равнище¹.

Разбира се, би било необосновано да се смята, че трудовата имиграция носи само изгоди за приемащите страни. Множество факти свидетелстват и за определени негативни ефекти, произтичащи от нея. Обичайно явление напр. са конфликтите между местните работници и работниците – имигранти. Работниците от страните на имиграцията много често разглеждат „инвазията“ на чуждестранните работници като пряка заплаха за своите работни места. Притокът на евтина работна сила от чужбина в една или друга степен влошава позициите на местните работници в отношенията им с работодателите. Посилно изразен е този негативен ефект при имиграцията на неквалифицирана работна сила. Нерядко заплахата за работните места и трудовите възнаграждения на местните работници в резултат на имиграцията целенасочено се преувеличава от профсъюзите и средствата за масова информация².

Имиграцията допълнително усложнява проблемите с пренаселеността на големите центрове в приемащите страни. Високата концентрация на имигрантите в определени райони на приемащите страни увеличава натоварването на материалната и социалната инфраструктура, нарушава екологичното равновесие и т.н.

Както показва историческият опит, имиграцията въобще (в т.ч. и трудовата имиграция) може да играе ролята на канал за интернационализиране на престъпността и тероризма. Интеграцията на имигрантите в социалната тъкан на приемащите държави е изключително труден и еволюционен процес. Обособяването на имигрантите в свои етнически (силно затворени) общности води не до преодоляване на културно-цивилизационните различия, а до прояви на етническа, расова, религиозна и пр. нетърпимост, приемаща понякога крайни, уродливи форми.

¹ Срв. Lindert, P.H., *op. cit.*, p. 438, 439; Ципенко, И., Роль иммиграции в экономике развитых стран ..., с. 37, 38. Според едно конкретно проучване, през 1999-2000 г. бюджетните постъпления от имигрантите във Великобритания превишават с 2,5 млрд. лири социалните трансфери към тях и техните семейства. Проучване на Международната организация по труда от 2004 г. стига до заключението, че бюджетните приходи от имигрантите са с 10% по-големи от бюджетните разходи за тях и техните семейства (Срв. Тодоров, Т., *цит. съч.*, с. 28).

² Срв. Киреев, А., *цит. съч.*, с. 328; Международные экономические отношения ..., с. 389, 394.

Съществени неблагоприятни ефекти за приемащите страни поражда нелегалната имиграция. С нея се свързва поддържането на паралелен „черен“ сегмент на трудовия пазар на приемащите страни, подкрепата за „сивия“ сектор на тяхната икономика и деформирането на принципите на лоялната конкуренция на националния и световния пазар.

Страните на имиграцията понасят определени разходи поради преводите, които чуждестранните работници правят към своите страни (таблица 2). Тези преводи се отразяват в дебитната (разходната) част на текущия платежен баланс на държавите на имиграцията и съкращават размера на брутния национален разполагаем доход.

Таблица 2

Валутни преводи на работниците-имигранти към страните на емиграцията

Страна на имиграцията	Стойност на преводите (2000 г., млн. дол.)	Процент във вноса на стоки и услуги	
		1990 г.	2000 г.
САЩ	26820	1,9	1,9
Саудитска Арабия	15411	25,6	29,1
Германия	7804	1,6	1,2
Швейцария	7304	8,2	6,7
Франция	3786	2,5	1,1
Белгия-Люксембург	3588	1,7	1,8
Израел	3337	4,2	7,2
Япония	3167	-	0,7
Холандия	3120	0,9	1,3
Италия	2582	1,7	0,9
Испания	2059	0,3	1,1
Великобритания	2027	0,8	0,5
Кувейт	1734	10,7	15,2
Оман	1451	25,6	23,6
Руска федерация	1101	-	1,8
Австралия	1066	1,3	1,2
Бахрейн	1013	8,3	19,7

Източник: UN, UNCTAD, Development and Globalization. Facts and Figures, New York and Geneva, 2004, p. 27.

По оценка на Глобалната комисия по международната миграция през 2003 г. работниците имигранти са трансферирали към своите страни (по официални и неофициални канали) около 240 млрд. дол. Сумата на официалните преводи към държавите на имиграцията се оценява на 150 млрд. дол. (в т.ч. от САЩ – 28 млрд. дол., от Саудитска Арабия – 15 млрд. дол., от Германия – 8 млрд. дол., от Швейцария – 8 млрд. дол. и т.н.)¹. Според експертни оценки общият размер на

¹ Емигрантите внасят в своите страни ..., с. 7. През 2004 г. официалните парични трансфери на имигрантите от САЩ са възлизали на 35 млрд. дол., от Саудитска Арабия – на 15 млрд. дол., от Швейцария – на 8 млрд. дол.

паричните трансфери от страните на имиграцията към държавите на емиграцията по всяка вероятност надхвърля 300 млрд. дол. (2003 г.). Пак според експертни оценки работниците имигранти превеждат към своите страни около 10% от доходите си. Това означава, че огромната част от своя доход работниците имигранти изразходват в приемащите страни, с което увеличават съвкупното вътрешно търсене и икономическия растеж в тези страни.

Въздействието на международната трудова миграция върху развитието на икономическите и социалните процеси в страните на емиграцията е относително по-сложно. По оценка дори на най-либерално мислещите учени и специалисти положителните последици на трудовата емиграция имат потенциален характер, тъй като на практика те невинаги получават адекватна реализация¹.

Самият подход към изучаването на макроикономическите последици на международната трудова миграция претърпя съществена еволюция. Конвенционалният статичен анализ, основан на неокласическата методология, водеше до извода за неизбежните икономически загуби на страните от емиграцията поради съкращаването на заетата работна сила и ограничаването на производствения капацитет на тези страни. На такава основа се правеше логичният извод за понижаването на икономическото благосъстояние на страните от емиграцията². Развитието на практиката на международната трудова миграция, политиката на стимулиране на трудовата емиграция от правителствата на голям брой страни, както и усилията им да използват ресурсите на трудовата емиграция в интерес на икономическото и социалното си развитие наложиха необходимостта от един по-трезв и непредубеден подход към изучаването на последиците на международната трудова миграция. Наистина неокласическият подход страдеше от някои иманентни дефекти – статичен характер на анализа, интерпретация на работната сила като изцяло хомогенна, допускане на „пълна“ заетост, елиминиране на възможността за последващ трансфер на капитал, знания, умения, опит и т.н. от работниците имигранти и т.н. Тези дефекти обуславят едностранчивостта на неокласическия подход, а следователно и отказа от него. Съвременният анализ е далеч по-богат и многостранен, стреми се да обхване ефектите на трудовата емиграция в цялото им многообразие, държи сметка за конкретните параметри на емиграцията (временна или постоянна; миграция на квалифицирана или на неквалифицирана работна сила; миграция на заети или безработни в собствената им страна и т.н.).

Този по-реалистичен, лишен от ненужно доктринерство подход, насочва анализа към разкриване на взаимноизгодния характер на международната трудова миграция, към обосновка на нейния положителен принос за развитието както на страните на имиграцията, така и за икономическото и социалното развитие на държавите на емиграцията.

Един опит за непълна „инвентаризация“ на основните ефекти на трудовата емиграция откроява няколко основни момента.

рия – 14 млрд., от Германия – 11 млрд. и от Люксембург – на 6 млрд. дол. (Галищева, Н.В., Значение экспорта рабочей силы для развивающихся стран, БИКИ, № 119, 19 октябрия, 2006 г., с. 2).

¹ Simon, J., *op. cit.*, p. 358.

² Срв. Lindert, P. H., *op. cit.*, p. 433-435; Кругман, П.Р., М.Обстфельд, *цит. съч.*, с. 197; Маринов, В., Международные экономические отношения: теория, система, политика ..., с. 274 и др.

- Емиграцията на трудови ресурси разкрива определени възможности за смекчаване на проблема с безработицата. В този смисъл емиграцията е средство за частично преодоляване на неравновесието на трудовите пазари в голям брой страни, обусловено от устойчиво свръхпредлагане на работна сила. Този ефект е особено силно изразен в такива страни като Китай, Индия, Пакистан, Бангладеш, Шри Ланка, Филипините, Мексико, Бразилия, Египет, Мароко и други развиващи се страни, където националната икономика не е в състояние да осигури необходимите работни места за работната сила, постъпваща на трудовия пазар¹. Поради устойчивия характер на безработицата и придружаващото я социално напрежение държавните власти в редица развиващи се страни провеждат целенасочена политика на насърчаване на трудовата емиграция. Нещо повече, за да подготвят потенциалните емигранти за успешна реализация в чужбина, правителствата на някои страни организират и финансират подготовката им съобразно изискванията на държавите на имиграцията.

Трудовата емиграция беше съществен канал за смекчаване на проблема с безработицата в условията на радикалната социално-икономическа трансформация и в европейските постсоциалистически страни и държавите от ОНД.

- Временната (възвратната) емиграция създава условия за повишаване на професионалната квалификация на работната сила, за придобиване на редица навици, произтичащи от високата организация на труда в приемащите развити държави и от по-високите стандарти на трудовата етика и т.н. Емиграцията създава също възможности за повишаване на езиковата подготовка на работната сила, на нейната правна култура, за възприемане на определени бизнесумения и предприемачески дух и т.н. Този ефект, който обобщено може да бъде определен като повишаване на качеството на работната сила след нейното завръщане в страната на емиграцията резултира в цялостно облагородяване на местната икономическа действителност.

- Емиграцията на трудови ресурси създава предпоставки за повишаване средното равнище на работната заплата. Този ефект произтича от отслабването на натиска на свръхпредлагането на работна сила на трудовите пазари, от съкращаване „излишъка“ на работна сила в страните на емиграцията. В статичен план този ефект намира израз в преразпределение на дохода между производствените фактори труд и капитал в полза на фактора труд.

- Статистически доказан факт е, че заетите в чужбина работници емигранти търсят на пазара стоки (хранителни продукти, спиртни напитки, цигари и др.), произвеждани в собствените им страни. Този момент е особено ясно изразен, когато трудовите емигранти и членовете на техните семейства образуват значителна по размер компактна етническа общност в отделни райони на приемащите страни. Потребителското търсене на емигрантите, към което в определена степен се приобщават и граждани на приемащите страни, насърчава износа на стоки от страната на произхода, а на тази основа се стимулират заетостта и икономическият растеж в нея².

¹ Галищева, Н. В., цит. съч., с. 2.

² Срв. Глуценко, Г., Транснационализъм мигрантов и перспективи глобалното развитие, МЭ и МО, 2005, №12, с. 52, 53.

- За сметка на своите спестявания работниците емигранти много често реализират различни бизнеспроекти в собствените си страни. Тези проекти могат да се осъществяват както след завръщането на емигрантите, така и по време на престоя им зад граница. Самият характер на бизнеспроектите се характеризира със значително разнообразие в зависимост от професионално-квалификационното равнище на емигрантите и конкретната страна на произхода. Работниците с по-ниска квалификация най-често влагат парите си в търговия на дребно, ресторантьорство, различни видове персонални услуги, малки ремонтни или производствени предприятия и т.н. Висококвалифицираните специалисти в по-голяма степен са склонни да вложат рисков капитал както в икономиката на собствената си страна, така и в тази на приемащата държава. Подобен тип инвестиции правят напр. емигранти от Тайван, Китай, Индия и др., успешно съчетаващи високата си професионална подготовка, творческите си умения с придобити по време на емиграцията им (най-често в САЩ) предприемачески знания и опит. Съвременните информационни и комуникационни технологии правят възможно успешното управление на създаваните в страната на емиграцията предприятия на специалисти, намиращи се зад граница.

Организирайки бизнес в собствената си страна, емигрантите реално съдействат за разкриване на нови работни места и стимулират растежа на националната икономика.

Често срещан е и случаят, когато работниците емигранти създават фирми зад граница с различен предмет на дейност. Същите могат да изпълняват функцията на канал за износ на стоки и услуги от страната на емиграцията, а също за трансфер на технологии и ноу-хау към нея. На тази основа емиграцията косвено съдейства за развитието на националната икономика.

- Съществено положително значение за страните на емиграцията имат паричните преводи на заетите в чужбина национални работници. Постъпващите по официални канали парични трансфери от емигрантите стремително нарастват – от 2 млрд. дол. за 1970 г. на 70 млрд. за 1995 г. и 150 млрд. дол. за 2003 г.¹ Емигрантските парични преводи са особено важни за развиващите се страни, които по обясними причини се характеризират с ниска норма на спестяване и вътрешно натрупване и ограничен експортен потенциал. По данни на Световната банка сумата на официалните парични трансфери от емигрантите към развиващите се страни през 2003 г. възлиза на почти 100 млрд. дол., което значително превишава притока на ресурси от официални външни източници (55,1 млрд. дол.) и отстъпва единствено на притока на ПЧИ към тази група страни (175,1 млрд. дол.)². Ако се вземе под внимание обстоятелството, че действителният размер на паричните трансфери на емигрантите е 2-2,5 пъти по-голям от официалния, може да се направи логичният извод, че през настоящото десетилетие паричните трансфери на емигрантите са основен външен източник за финансиране на развиващите се държави.

Икономическото значение на емигрантските трансфери може да се изучава на 2 равнища: а) на равнище конкретни реципиенти (семействата на емигрантите)

¹ Taylor, E. J., *op. cit.*, p. 68. Емигрантите внасят в своите страни ..., с. 7.

² IMF, *World Economic Outlook*, Washington, April 2005, p. 69.

и б) на народностопанско (макроикономическо) равнище. За семействата на емигрантите постъпващите от чужбина средства са инструмент за борба с бедността, за осигуряване на едно приемливо (по стандартите на собствената страна) жизнено равнище. Според изследване на Световната банка, средният годишен доход на един работник емигрант възлиза на около 30 хил. долара, а средният годишен трансфер от един емигрант се оценява на 3000 долара. За грамадната част от развиващите се държави сумата от 3 хил. долара е внушителен допълнителен доход за отделното семейство.

Таблица 3

Парични преводи от работници-емигранти към някои развиващи се страни

Страна на емиграцията	Сума на преводите (2004 г., млн.дол.)	Процент от износа на стоки и услуги		
		1990	2000	2004
1	2	3	4	5
Индия	21727*	10,4	21,5	26,3*
Мексико	18143	6,3	4,2	9,0
Филипините	11634	12,8	15,0	27,2
Пакистан	3945	29,4	10,6	24,5
Египет	3341	43,3	16,9	12,6
Мароко	4218	32,2	20,7	25,4
Бангладеш	3192*	37,7	27,3	39,6*
Колумбия	3190	5,7	10,2	16,4
Китай	4625*	0,2	0,3	10*
Доминиканска република	2325*	17,2	20,5	26,2*
Йордания	2287	19,9	52,2	38,2
Бразилия	2813	1,5	2,1	2,6
Салвадор	2563	37,6	48,2	59,6
Гватемала	2591	7,6	15,4	56,2
Еквадор	1545*	1,6	22,1	21,8*
Шри Ланка	1423*	17,5	18,1	21,8*
Ямайка	1380*	10,3	24,5	39,2*
Судан	1403	12,4	34,9	36,7
Хондурас	1142	6,1	16,7	37,2
Непал	785*	-	8,7	73,7*
Хаити	811*	-	114,8	172,9*
Никарагуа	519	-	29,0	33,5
Уганда	291	-	35,9	25,2

Продължение

1	2	3	4	5
Лесото	355	427,6	99,4	46,0

Капо Верге	92*	104,1	59,6	33,0*
------------	-----	-------	------	-------

* Данните се отнасят за 2003 г.

Източник: UN, UNCTAD Handbook of Statistics 2005, New York and Geneva, p. 282.

На макроикономическо равнище емигрантските парични трансфери са съществен източник за уравновесяване на текущите платежни баланси на голям брой развиващи се страни (таблица 3) и за увеличаване на брутния им национален разполагаем доход. За някои от най-слаборазвитите страни емигрантските парични трансфери формират до 40% от техния брутен национален доход.

Ролята на емигрантските трансфери за икономическото развитие на държавите на емиграцията се определя от това как се изразходват паричните средства. Използването на валутните преводи за покупка на стоки и услуги на световния пазар не само не стимулира икономическото развитие на държавите на емиграцията, но е възможно да конкурира аналогични национални производства.

Изразходването на паричните трансфери за покупка на потребителски стоки на националния пазар на страната на емиграцията стимулира икономическия растеж, като е възможно да има значителен мултипликационен ефект. Едно проучване показва напр., че увеличаването на паричните преводи към Египет с 10 млн. египетски фунта води до нарастване на брутния национален доход с 22 млн. фунта¹.

Немалка част от паричните трансфери на емигрантите се инвестират в жилища или земя. Инвестициите в жилища също имат значителен мултипликационен ефект, тъй като стимулират потребността от строителни материали, потребителски стоки за дългосрочно ползване, изграждане на комунална инфраструктура и т.н.² Инвестирането на средствата в поземлени участъци по правило се извършва със спекулативна цел и непосредствено не допринася за развитието на националната икономика на страната на емиграцията. Впрочем спекулативното търсене на недвижимости (жилища и поземлени участъци) за сметка на емигрантските преводи може да стимулира инфлационния процес в държавите на емиграцията.

Безспорно, най-значително въздействие върху икономическото развитие на държавите на емиграцията оказва използването на емигрантските трансфери за допълнителни инвестиции в производствената сфера. В този случай е налице дългосрочен позитивен ефект, който се изразява в осигуряване на нови работни места, растеж на произвеждания продукт и дохода. Продуктивните инвестиции могат да генерират също значителен мултипликационен ефект.

Според конкретните изследвания, част от емигрантските преводи се използват за финансиране обучението на децата в емигрантските семейства. Инвестициите в образованието съдействат за повишаване качеството на човешкия капитал и в този смисъл могат да се разглеждат като дългосрочни високоефективни вложения, които стимулират икономическия растеж и преодоляването на икономическата и социалната изостаналост в страните на емиграцията.

¹ Международные экономические отношения ..., с. 396.

² Срв. Глуценко, Г., цит. съч., с. 53.

Насочването на паричните трансфери на емигрантите към реалната икономика е приоритетна цел на техните страни. За изпълнението на тази цел държавните власти полагат усилия за акумулиране на емигрантските спестявания в националната банкова система, за свеждане до минимум на огромния поток на неофициалните трансфери. Тази приоритетна цел се осъществява с широк кръг средства: създаване на филиали на националните търговски банки (частни и държавни) в основните райони, където са съсредоточени националните работници емигранти; откриване на работниците емигранти и техните семейства на депозитни сметки в чужда валута; предоставяне на работниците емигранти на възможно най-широк набор от банкови услуги при преференциални условия; предоставяне на емигрантите и на редица небанкови услуги (напр. застраховки живот, различни пенсионни схеми, образователни бонуси и т.н.); откриване на работниците емигранти (и/или техните семейства) на сметки за финансови инвестиции; с привлечените емигрантски спестявания се създават инвестиционни фондове и т.н.¹

Най-рационалното използване на потенциала на емигрантските спестявания за финансиране на икономическия растеж (а в по-широк план – на икономическото развитие) на държавите на емиграцията е функция от наличието на определени предпоставки в тези страни – ефективни институции, развити стокови, трудови и финансови пазари, адекватна политика на развитието и т.н.² Отсъствието или недостатъчната развитост на тези предпоставки в голям брой страни на емиграцията реално ограничава използването на посочения потенциал за нуждите на националното икономическо и социално развитие.

Дългогодишната практика на паричните трансфери на работниците-емигранти дава редица доказателства и за възможни негативни ефекти. Значителните парични трансфери към малките национални икономики обуславят прекомерно висока зависимост на тези икономики от трансферите. Формира се специфична масова нагласа в духа „емиграцията храни нацията“. Значителните по размер парични преводи на емигрантите при относително ниско равнище на развитие и негъвкавост на националните икономики могат да бъдат генератор на инфлационни процеси, фактор за дестабилизиране на паричната система на страната на емиграцията. Макар и да съдействат за повишаване на жизнения стандарт на емигрантските семейства, паричните трансфери насърчават емиграцията на други членове на семействата и нови групи от населението. След събирането на емигрантските семейства в чужбина паричните трансфери към страната на емиграцията обяснимо рязко намаляват.

Тези негативни ефекти на емигрантските трансфери аргументират извода, че те могат да бъдат само „помощен“, а не основен инструмент в националната стратегия за развитието на държавите на емиграцията.

- Остри дискусии предизвиква проблемът за „изтичането на умове“ от държавите на емиграцията. В духа на неокласическата методология емиграцията на

¹ Кьозкал, Е., Т. Либиг, Емигрантските парични трансфери към Турция: пътища, цени и ефект върху икономическото развитие, Банки, инвестиции, пари, 2005, № 1, с. 28-32; Галищева, Н. В., Значение експорта рабочей силы для развивающихся стран (на примере Бангладеш), БИКИ, № 120, 21 октябрия 2006 г., с. 2; Глущенко, Г., цит. съч., с. 54.

² Срв. Тапинос, Г. Ф., цит. съч., с. 62.

висококвалифицираните кадри традиционно се интерпретира като загуба за държавите на произхода. Тази загуба се разглежда като сума от два компонента – финансови разходи за подготовката на тази група емигранти и пропуснат (нереализиран) ефект от тяхното използване в страните на произхода. Разбира се, с относително по-голяма точност може да бъде установена загубата на финансови ресурси за подготовката на висококвалифицираните кадри, емигрирали в чужбина. По оценка на експертите на ООН, за периода 1961-1991 г. финансовите загуби на развиващите се страни от „изтичането на умове“ възлизат на не повече от 60 млрд. дол.¹ В същото време развиващите се държави ежегодно привличат на контрактна основа огромен брой специалисти (главно от високоразвитите държави), за чиито услуги заплащат 4-6 млрд. дол. годишно.

Като особено големи се определят загубите в резултат на емиграцията на висококвалифицирани кадри от европейските посткомунистически държави и страните от ОНД. Дълбоката структурна криза, която изживяха тези страни в условията на радикалната икономическа и социално-политическа трансформация, засегна особено болезнено техния научно-технически потенциал. Както разходите за финансиране на научно-изследователските и опитно-конструкторските работи (НИОКР), така и броят на заетите в тази сфера през 90-те години на XX век отбелязват рязък спад. Крайно нежелателният „страничен ефект“ на дългосрочната криза в научната област е огромната емиграция на висококвалифицирани относително млади и перспективни научни кадри от бившите социалистически страни. Емиграцията покрива широк кръг научни специалности, като доминиращо място заемат математиката, физиката, химията, биологията, медицината и др. За размерите на понасяните загуби приблизителна представа дават оценките на Съвета на Европа и на Централния икономико-математически институт при Руската академия на науките. Според тези оценки, потенциалният размер на загубите, които Руската федерация ежегодно понася вследствие голямата емиграция на висококвалифицираните кадри, в началото на 90-те години възлиза на 60-75 млрд. дол.² По-късни оценки, отнасящи се за първата половина на настоящото десетилетие, определят тези загуби на 45 млрд. дол. годишно³.

Според автора на настоящия труд приведените тук оценки не могат да се приемат безрезервно. Съмнението в тяхната коректност се дължи на някои неприемливи допускания, а именно:

а) допускането, че, оставайки в своите страни, висококвалифицираните емигранти непременно биха се реализирали по своята специалност. В действителност в условията на дълбоката трансформационна криза алтернативата на емиграцията за тази категория кадри беше безработицата или упражняването на свършено несвойствени дейности (шофьори на таксита, охранители, продавачи по пазарите и т.н.). Ако се отчете фактичното „закриване“ на голям брой работни места в сферата на НИОКР, ще се окаже, че загубите за постсоциалис-

¹ Йонцев, В. А., цит. съч., с. 58; UN, Foreign Direct Investment, Trade, Aid and Migration, Geneva, March 1996, p. 30.

² Економически науки, 1992, № 1, с. 22.

³ Орешкин, В., цит. съч., с. 79.

мическите страни от „изтичането на умове“ се ограничават преди всичко до преките финансови разходи по подготовката на тази група кадри;

б) допускането, че висококвалифицираните емигранти са „загубени“ завинаги за националната икономика. Опитът от последните 10-15 г. показва, че това допускане е необосновано. Наблюдава се завръщане на значителен брой висококласни специалисти в Южна Корея, Тайван, Китай, Индия, Южноафриканската република. Повишили квалификацията си в изследователските и развойните центрове на САЩ, Великобритания, Канада и т.н., завръщащите се специалисти трансферират най-модерни технологии, ноу-хау, голям иновационен потенциал и предприемачески дух¹. Поради това те са в състояние след завръщането в страните на емиграцията да дадат своя принос за модернизацията на националната икономика. Основно условие за завръщането на висококвалифицираните емигранти в собствените им страни е реалната възможност за пълноценна реализация на техния потенциал. Най-често създаването на това условие е резултат от перспективната макроикономическа политика на съответните страни;

в) допускането, че в резултат на емиграцията висококвалифицираните специалисти „скъсват“ всякакви връзки с националния бизнес. В действителност това не е така: 80-90% от висококвалифицираните китайски и индийски емигранти поддържат най-тесни връзки с националния бизнес, като пътуват по-от

5 пъти годишно към страната на произхода. На практика това означава, че традиционната емиграция все повече отстъпва място на международна циркулация на най-висококачествените кадри. В редица случаи националната диаспора от подобни кадри е интегрирана в съответна мрежа, което позволява поддържането на постоянни връзки между участниците в мрежата и страната на произхода. Към 2002 г. се наброяваха повече от 40 диаспорни мрежи, основани на съвременните ИКТ. Мобилизацията на националната диаспора създава условия за трансфер на знания и опит към страната на произхода, улеснява достъпа до образователни мрежи в страните на имиграцията. Емигрантските мрежи могат също с успех да изпълняват посредническа роля между националния и чуждестранния бизнес, могат да съдействат за набирането и организираното насочване на нови емигранти и обучението на студенти и стажанти от страните на емиграцията и т.н. Благодарение на деловите си контакти в приемащите страни, участниците в емигрантските диаспорни мрежи могат да подпомогнат осъществяването на редица проекти за развитието на собствените им страни. Потенциалът, с който разполагат емигрантските диаспорни мрежи, може да бъде най-рационално използван при наличието на системни връзки не само с националния бизнес в страната на произхода, но и с публичните власти².

- Емиграцията на национална работна сила може да причини определени загуби за държавния бюджет на страната на произхода. След емиграцията тази страна се лишава от възможните данъчни постъпления на работниците емигранти, които в новите условия постъпват в държавните бюджети на приемащите страни. Същевременно емиграцията, по правило, не е свързана със съкра-

¹ Срв. Цапенко, И., Международная миграция специалистов и студентов ..., с. 71, 78.

² Глущенко, Г., цит. съч., с. 54-56.

щаване на разходите за финансиране на обществените блага и услуги в страната на емиграцията. Получава се очевидно противоречие – до емиграцията работниците и техните семейства са се ползвали активно от публичните блага, финансирани за сметка на бюджета, а в резултат на емиграцията те престават да участват във финансирането на тези разходи. Ако се вземе под внимание фактът, че най-често емигрират млади кадри със сравнително малък трудов стаж, се оказва, че те преди всичко са консумирали бюджетни средства в своите страни, като не са участвали във формирането на бюджетните приходи. Това явно несъотвествие в отношението между публичните финанси и емигрантите обуславя различни предложения за неговото коригиране. Според Джагдиш Бхагвати и други автори икономисти би било спаведливо емигрантите да заплащат в своите страни данък, който да компенсира чистите бюджетни разходи за финансиране на тяхното образование и други публични услуги. Особено обоснован, според поддръжниците на това предложение, би бил подобен данък за емигрантите с високо равнище на образование и професионална квалификация¹.

Коректното установяване на разходите и ползите за публичните финанси, произтичащи от емиграцията, предполага висока степен на конкретност на анализа. Емиграцията на безработни граждани напр. би облекчила бюджета на страната на произхода, тъй като (при равни други условия) би намалила социалните трансфери.

С още по-голяма сила изискването за конкретност на анализа се отнася за опитите да се установи и количествено да се оцени цялата гама от макроикономически ефекти, произтичащи от трудовата емиграция. Едностраничният доктринерски анализ, който не отчита в необходимата степен реалните условия в страните на емиграцията, както и конкретните характеристики на миграционния поток, не води до достатъчно надеждни изводи и препоръки.

4. РЕПУБЛИКА БЪЛГАРИЯ И МЕЖДУНАРОДНАТА ТРУДОВА МИГРАЦИЯ

В условията на радикалната икономическа и социално-политическа трансформация нашата страна се включи активно в международната трудова миграция. При това се наблюдава силно изразена асиметричност – България е преди всичко страна на емиграцията на работна сила, докато имиграцията на трудови ресурси за сега има по-скоро символичен характер. Този обективен факт обуславя насочването на нашето внимание преди всичко към проблемите на емиграцията на работна сила от България.

Икономическото, социалното, демографското и т.н. значение на трудовата емиграция от България е общопризнат факт но изучаването на този феномен е силно затруднено поради отсъствието на достоверна, надеждна информация². Липсата на официални статистически данни принуждава изследователите да

¹ Bhagwati, J. (ed.), *Taxing the Brain Drain: a Proposal*, Vol. 1-2, Amsterdam, 1976.

² Вж. Минчев, В., В. Бошнаков, Поглед към българския миграционен модел, *Икономика*, 2006, № 1, с. 63; Минчев, В., В. Бошнаков, *Икономика на българската емиграция-емпирични оценки*, *Икономическа мисъл*, 2006, № 2, с. 23, 24, 27; Ангелов, И. и колектив, *Икономиката на България и Европейският съюз. Догонващо икономическо развитие – стратегия и реалности*, С, 2006, с. 172.

прибъгват до косвени методи за анализ, основани най-често на резултатите от репрезентативни проучвания. На фона на посочения информационен дефицит не бива да изненагват съществено различаващите се оценки относно размера на трудова емиграция от България и нейните икономически ефекти (напр. сумата на паричните трансфери на емигрантите към техните близки в страната).

Интензивната емиграция на работна сила от България след 1990 г. е резултат от действието на цялостен комплекс от икономически, социални, политически, институционално-правни и пр. фактори. Един опит за бегла характеристика на тези фактори непременно ще открои следните съществени моменти:

- огромният размер на безработицата в страната. Доколкото българският преход беше придружен от бърза деиндустриализация, рязко „свиване“ на икономическата активност, дълбока криза на системната трансформация и т.н. за кратко време безработицата в страната стана масово явление. В редиците на безработните се вляха кадри от всички социални и професионално-квалификационни групи. Зараждащият се гребен и среден частен бизнес, както и притока на ПЧИ, не бяха в състояние да осигурят работни места, които да абсорбират огромната маса от безработни. По данни на официалната национална статистика през 2001 г. напр. безработните са възлизали на 636,5 хил. души (19,5% от общата численост на работната сила). Към тях се добавят и 513,7 хил. души, определяни като „обезкуражени“, т.е. лица, които са извън работната сила повече от 10 години¹. Напълно обяснимо е желанието на безработните и обезкуражените да търсят работа в чужбина не само с цел трудова реализация, но и като реална възможност за оцеляване в трудните условия на българския преход;

- същественият различия в равнищата на икономическото развитие и доходите между нашата страна и другите развити и постсоциалистически държави. Според интересния анализ на проф. Стефан Стоилов БВП на глава от населението у нас за 2005 г. е 3,28 пъти по-малък от този в ЕС-15 (по паритет на покупателната способност – ППС). През същата година средната номинална работна заплата в България е била 17,3 пъти по-ниска от нейния размер в ЕС-15, а реалната средна работна заплата у нас е била 7,1 пъти по-малка от тази в ЕС-15². Равнището на работната заплата в България е от 3 до 6 пъти по-ниско от това в централноевропейските страни, присъединили се към ЕС през 2004 г. Същественият различия в равнищата на икономическото развитие и доходите са ключов фактор за масираното изтичане на работна сила от България към Западна и Централна Европа, Северна Америка и други дестинации. Доколкото преодоляването на тези различия е възможно в рамките на относително голям исторически период, логично е да се предполага, че този фактор (за разлика от фактора безработица) ще запази значението си още дълго време;

- дълбоката неудовлетвореност от българския преход. Системната трансформация у нас, както е добре известно, не протече особено цивилизовано. Непрозрачната приватизация, всеобхватната корупция, огромната битова и стопанска престъпност, рязката социална поляризация, маргинализацията на големи групи от населението, културната деградация, ерозията на традиционни българ-

¹ Ангелов, И. и колектив, цит. съч., с. 60.

² Стоилов, С., Влизаме в Европа като латиноамериканци, в-к „Труд“, 22 март 2007 г., с. 18.

ски ценности и други подобни негативни явления обусловиха масовото разочарование от българския преход, създадоха почва за дълбок песимизъм сред българските граждани, насадиха чувството за липса на всякаква позитивна перспектива в България. Подобна социално-психологическа среда неизбежно стимулира емиграцията в по-добре „уредени“ страни с по-голяма социална сигурност и перспективи за успешна професионална реализация;

- наличието на вече изградени емигрантски мрежи в някои ключови за българската емиграция страни. Наличието на такива мрежи улеснява набирането на необходимата информация от потенциалните емигранти, спестява разходи в чужбина, подпомага емигрантите при битовото им устройване и намирането на работа в съответните приемащи страни и т.н.¹;

- либерализацията на политиката на българската държава спрямо емиграцията. Още в началото на демократичните промени у нас бяха елиминирани всички ограничения пред емиграцията, което направи възможно напускането на страната още през 1990-1992 г. от около 300 хиляди български граждани;

- създадената адекватна нормативна и институционална уредба на трудовата емиграция. Основна роля сред нормативните актове играят Законът за насърчаване на заетостта и Наредбата за условията и реда за извършване на посредническа дейност по информиране и приемане на работа. На междудържавно равнище са подписани голям брой двустранни спогодби за изпращане и взаимен обмен на работна сила. Тези спогодби задават международноправните рамки, в съответствие с които се осъществява легалната миграция на работна сила между България и съответните страни-партньори. Защитата на интересите на договарящите страни и техните граждани налага посочените двустранни спогодби за трудова заетост да бъдат подписвани „в комплект“ със спогодби за реадмисия и споразумения за социално осигуряване на мигрантите. Компетентната държавна институция, на която е възложено изпълнението на държавната политика по емиграцията, у нас е Изпълнителната агенция по заетостта. Агенцията сътрудничи с публичните служби по труда на страните партньори, отговорни за наемането на работа на чужденци. Агенцията е основен информационен център за условията и реда, по който българските граждани легално могат да работят в различните страни партньори. Тя осъществява и значителна посредническа дейност. Посредническа дейност по набирането и изпращането на трудови емигранти зад граница извършват и редица частни фирми, получили изрично разрешение за това;

- европейската интеграция на България. С Европейското споразумение за асоцииране, подписано на 8 март 1993 г., бяха запазени компетенциите на страните членки на ЕС за регулиране на движението на работници с България на базата на двустранни междудържавни споразумения. Страните членки на ЕС се задължиха да запазят съществуващите улеснения за достъп на български работници до техните трудови пазари и при възможност да подобрят тези улеснения. Страните членки на ЕС, които нямаха подписани двустранни споразумения с България, бяха задължени да „разглеждат благоприятно възможността да сключат подобни споразумения“. С Договора за присъединяване на Република България

¹ Срв. Минчев, В., В. Бошнаков, Икономика на българската емиграция ..., с. 31, 35, 36.

към Европейския съюз, подписан на 25 април 2005 г., беше приет един относително гъвкав режим за регулиране на трудовата миграция между нашата страна и държавите от ЕС-25. Нашата страна прие условието за преходен период (с максимална продължителност 7 години) за пълното отваряне на трудовите пазари на страните членки на съюза за български работници съгласно законодателството за вътрешния пазар на ЕО. На държавите членки на ЕС беше предоставена възможността автономно да вземат решения за отварянето на своя трудов пазар за български работници в зависимост от конкретната ситуация във всяка страна. От началото на 2007 г. 10 страни членки на ЕС са отворили изцяло националните си трудови пазари за български работници¹. Други 9 държави членки на ЕС през периода 2007-2008 г. ще прилагат разрешителен режим при наемането на български работници². Останалите държави членки на ЕС ще прилагат облекчен разрешителен режим за наемане на български работници с поетапно отваряне на националните им трудови пазари и елиминиране на ограниченията за свободно движение на български работници. Договорът предвижда също координиране на системата за социално осигуряване в България с тези в другите страни от ЕС, както и възприемането от България на достиженията на правото на ЕС относно признаване на дипломи и професионални квалификации.

Ясно изразеният стратегически курс към интеграция на България в ЕС и създаването на адекватна нормативна и институционална база обясняват утвърждаването на страните членки на ЕС като основни страни на имиграцията за българските работници.

Оценките за размера на трудовата емиграция от България след 1990 г. показват съществени различия. Според репрезентативно изследване на миграцията, съпровождащо преброяването на населението от 2001 г., през периода 1992-2001 г. от България са емигрирали 196 хиляди души³. Според изследването на В. Минчев и В. Бошнаков в края на 2005 г. българските трудови емигранти наброяват 217 хиляди души⁴. По официални данни на Министерството на труда и социалната политика, през периода 1991-2001 г. страната са напуснали 177 хиляди български граждани. Изследване на Института за пазарна икономика определя броя на емигрантите от България през периода 1990-2005 г. на около 800 хиляди души⁵. От своя страна Министерството на външните работи определя броя на българските емигранти в 8 приемащи страни в началото на 2005 г. на около 875 хиляди души (таблица 4).

Таблица 4

Основни приемащи страни за българските емигранти*

Страна	Брой на емигрантите	Относителен дял (%)	Страна	Брой на емигрантите	Относителен дял (%)
Гърция	290 000	33,2	Великобритания	44 000	5,0

¹ Чехия, Полша, Словения, Словакия, Литва, Латвия, Кипър, Естония, Швеция и Финландия.

² Холандия, Австрия, Белгия, Германия, Гърция, Дания, Ирландия, Португалия и Малта.

³ Срв. Ангелов, И. и колектив, цит. съч., с. 173.

⁴ Минчев, В., В. Бошнаков, Поглед към българския миграционен модел ..., с. 64.

⁵ В-к "Труд", 9 декември 2005 г., с. 2.

САЩ	270 000	30,9	Канада	25 000	2,9
Испания	120 000	13,7	Португалия	10 000	1,1
Италия	70 000	8,0			
Германия	44 300	5,1	Общо	873 300	100,0

* По данни на Министерството на външните работи от 07.02.2005 г.

Източник: в-к „Труд“, 9 декември 2005 г., с. 2.

Посочените съществени различия при оценяването на размера на трудовата емиграция от Република България се обясняват както с недостатъчната надеждност на използваните източници на информация, така и с практическата невъзможност да бъде квантифицирана нелегалната трудова миграция от нашата страна. Според автора на настоящия труд, като относително най-достовърни следва да се приемат данните на Министерството на външните работи. Ако се отчете фактът, че те не включват българската емиграция в Русия, Израел, Кипър, Турция и редица страни от ЕС, обосновано може да се предполага, че към началото на 2007 г. броят на трудовете емигранти от България надхвърля 1 млн. души. Редица косвени оценки дават основание да се предполага, че пропорцията легални-нелегални емигранти от България е приблизително 1 : 4.

Основната част от българската трудова емиграция се насочва към държавите членки на ЕС. Може да се очаква, че с по-нататъшното отваряне на трудовите пазари на тези страни за български работници и специалисти, при високото равнище на координация на нашата социално-осигурителна система с тази на страните членки на ЕС и в бъдеще европейското направление ще запази водещата си позиция при емиграцията на работна сила от България. При това ясно се установява активизиране на българската трудова миграция към „южния фланг“ на ЕС – Гърция, Кипър, Италия, Испания и Португалия. Някои автори определят тази тенденция като проява на миграцията Юг-Юг и обясняват същата с действието на такива фактори като географската близост и сходния менталитет на южноевропейците¹. Основни приемащи страни за българските работници и специалисти извън Европа са традиционните страни на имиграцията – САЩ и Канада. Тези две страни, а също Великобритания и Германия, са основни притегателни центрове за висококвалифицираната работна сила, напускаща България след 1990 г.

Трудно може да се установи с необходимата точност квалификационната структура на българската трудова емиграция. Според някои оценки, 75-80% от българските емигранти, напуснали страната от началото на демократичните промени, са със средно (в т.ч. средно специално) и висше образование, т.е. може да се смята, че е налице силно изразена доминация на кадри със средно и високо равнище на професионална квалификация. Наистина от началото на прехода бяха регистрирани няколко вълни на емиграция на подобен тип кадри, които обхващаха инженерно-техническия персонал, представители на научната интелигенция (изследователи от институтите на БАН, преподаватели от висшите учебни заведения), специалисти от средно равнище².

¹ Минчев, В., В. Бошнаков, Поглед към българския миграционен модел ..., с. 66.

² Срв. Мирчев, М., Продължава изтичането на мозъци, в-к „Труд“, 21 февруари 2007 г.

Между относително високото професионално-квалификационно равнище на българската трудова емиграция и структурата на нейната заетост в приемащите страни съществува ярко изразено несъответствие. Съгласно данните, приведени от В. Минчев и В. Бошнаков, основани на анкетирането на завърналият се през периода 2001-2005 г. български емигранти, същите са били заети преди всичко в отрасли и дейности, изискващи неквалифициран труд (селско стопанство – 22,3% от заетите, строителство – 13,7%, транспорт – 17,0%, туризъм – 13,8%, домакински труд – 3,9%, грижи за деца, болни, възрастни и инвалиди – 7,2% и т.н.)¹. Структурата на заетостта на българските емигранти изцяло съответства на типичния модел на съвременната международна трудова миграция, при който чуждестранните работници заемат работни места, определяни като непривлекателни за местните кадри. Посоченото тук несъответствие дава основание да се съди за определящите мотиви на емиграцията на работна сила от България: осигуряване на заетост (независимо от нейния непрестижен характер); получаване на по-високо възнаграждение (в сравнение с това в България); подпомагане на семействата в България.

В подкрепа на тези изводи свидетелстват както възрастовата структура на българските емигранти (70% от тях са на възраст до 45 г.), така и високият дял на паричните трансфери на емигрантите към България (62% от получавания за граница доход)².

Относително най-лесно могат да бъдат установени демографските ефекти на масираната трудова емиграция от България. Наборът на тази група ефекти включва:

- ускорено намаляване числеността на населението в България. За периода 1990-2004 г. населението на България се е съкратило с около 1230 хил. души. Наред с такива неблагоприятни фактори като ниската раждаемост и високата смъртност съществена роля за развитието на този процес играе емиграцията от страната след 1990 г.;
- намаляване репродуктивния потенциал на нацията поради посочената възрастова структура на емиграцията;
- влошаване възрастовата структура на населението в България. Налице е ясно изразен процес на стареене на българското население. Делът на хората над 65-годишна възраст се повишава от 13,2% за 1990 г. на 16,3% за 2000 г., 17,2% за 2005 г. с тенденция да достигне 21,7% през 2040 г. и 23,5% през 2050 г. Индексът на остаряване на българското население ускорено се повишава – от 94,9 за 1990 г. на 140,1 за 2000 г. и 164,8 за 2004 г.;
- неблагоприятни изменения в демографските характеристики на трудоспособното население и работната сила в страната и т.н.³

Значителната емиграция на трудови ресурси от България след 1990 г. е ключов фактор за разгръщането на демографската криза, която изживява страната ни в условията на прехода.

¹ Минчев, В., В. Бошнаков, Икономика на българската емиграция ..., с. 38.

² Минчев, В., В. Бошнаков, Икономика на българската емиграция ..., с. 32, 34.

³ Ангелов, И. и колектив, цит. съч. с. 134-146, 173; Тодоров, Т., цит. съч., с. 30; В средата на века всеки четвърти ще е пенсионер, в-к "Труд", 4 април 2007 г., с. 6.

Няма съмнение, че голямата трудова емиграция от България поражда и съществени икономически ефекти.

- В резултат на значителната емиграция на работна сила стана възможно постепенното понижаване на нормата на безработицата в страната и смекчаване на диспропорцията на националния трудов пазар;

- Трудовата емиграция от България обективно изигра ролята на фактор за понижаване на социалното напрежение в страната, което крие в себе си рискове за политическата стабилност. В чисто икономически план голямата емиграция на работна сила относително намали размера на трансферите от бюджета към безработните и социално слабите;

- Емиграцията на трудови ресурси резултира в значителни финансови трансфери към семействата на емигрантите. Според експертни оценки преобладаващата част от тези трансфери (55-60%) се осъществява извън официалните банкови канали. Общият размер на емигрантските трансфери към България, според някои оценки, в средата на настоящото десетилетие вече надхвърля 2,5 млрд. лева годишно¹.

Паричните трансфери на българските емигранти съдействат за уравновесяване на текущия платежен баланс на страната и за повишаване на доходите (а следователно и благосъстоянието) на емигрантските семейства. Както свидетелстват експертните проучвания, емигрантските преводи се използват преди всичко за покупка на потребителски стоки, за инвестиране в недвижимости (на първо място жилища), както и за финансиране на дребен семеен бизнес (транспорт, търговия, други видове услуги)². Използването на паричните трансфери на емигрантите за посочените тук цели е фактор за повишаване на заетостта и икономическия растеж в страната.

Наред с посочените позитивни икономически ефекти големият размер на трудовата емиграция от България поражда и потенциални отрицателни ефекти за националната икономика.

- Съкращава се трудовият потенциал на страната, влошава се качеството на работната сила. Този резултат е логично следствие от емиграцията на големи контингенти от относително млади, образовани и квалифицирани работници и специалисти, изследователски и преподавателски кадри. Немалка част от емигрантите са носители на така нужния за пазарната икономика предприемачески дух. За създаването на този висококачествен човешки капитал нашето общество е направило значителни разходи, но неговата практическа реализация се осъществява в икономиките на по-високоразвитите страни. Едва ли преводите на тази категория емигранти (докато такива изобщо се правят) могат да компенсират разходите на обществото у нас, а още по-малко – пропуснатите ползи от неизползването на техния труд в националната икономика;

- Една част от паричните преводи на емигрантите се инвестира в жилища и поземлени участъци (по Черноморието, зимните курорти, София и т.н.). „Помпането“ на търсенето в този чувствителен сектор обуславя значително спекулативно повишаване на цените. Друга част от трансферите се изразходва за

¹ В-к „Труд“; 9 декември 2005 г., с.2.

² Минчев В., В. Бошнаков, Икономика на българската емиграция ..., с. 42, 46.

покупка на вносни стоки (леки коли, битова електроника, електроуреди и т.н.), с което допълнително се изострят проблемите по уравнивяването на търговския баланс и текущата сметка на страната;

- Нараства зависимостта на домакинствата от паричните преводи на емигрантите, стимулира се в дългосрочен аспект емиграцията на нови и нови контингентни работници и специалисти¹. Така постепенно трудова емиграция скъсва своята връзка и обусловеност със състоянието на националната икономика и придобива автономен, самоподдържащ се характер;

- Необузданият поток на емиграцията на работна сила от България в дългосрочен план довежда до „оголването“ на значителни сектори на националния трудов пазар поради недостатъчното предлагане на работна сила. Още по-силна е опасността от недостатъчно предлагане на висококачествена работна сила. Реалният резултат от действието на този ефект е забавянето на темповете на икономически растеж, ускорено нарастване на работните заплати и цените, задействането на инфлационната спирала „цени – работни заплати“ и т.н.

Докато в условията на икономическа стагнация и висока безработица тези ефекти имат по-скоро потенциален характер, то в условията на продължително възходящо развитие негативните икономически ефекти на трудова емиграция неизбежно се трансформират от потенциални в реални. Можем да предполагаме, следователно, че и съотношението между позитивни и негативни ефекти на емиграцията в исторически план също еволюира: докато през периода на 90-те години, при дълбоката криза на системната трансформация, отсъствието на макроикономическа стабилност, огромна безработица и т.н., безусловно доминират позитивните ефекти на емиграцията, то от края на 90-те години, с установяването на макроикономическа стабилност, нарастващия приток на ПЧИ, относително високите темпове на икономически растеж, постепенното съкращаване на безработицата и т.н., все по-отчетливо се проявява действието на негативните ефекти на емиграцията.

Към 2006-2007 г. на националния трудов пазар ясно се очертава принципно нова ситуация: безработицата спадна до 8,5% от общата численост на работната сила, което е сравнимо с равнището на безработицата в ЕС-15. Според експертни оценки, безработните в страната не могат да се разглеждат като ресурс за икономиката, тъй като в грамадната си част те нямат никаква квалификация и специалност. Много от тях са малограмотни или напълно неграмотни. Днес националният трудов пазар вече се определя като „пазар на продавача“, т.е. предлагащите работна сила имат възможност да избират фирмите, в които да работят. Тяхната позиция на трудовия пазар им гарантира по-добри условия за наемане на работа.

Недостигът на предлагане на работна сила обхваща редица сегменти на трудовия пазар. На пазара на вискоквалифицираната работна сила се регистрира недостиг на 30-40 хил. инженери за отраслите електроника, машиностроене, металургия, енергетика и др.² Според експерти от бранша у нас не са заети 3-5 хил.

¹ Срв. Бобева, Д., Парите на емигрантите са стимул за икономическия растеж, в-к „Капитал“, 11-17 декември 2004 г., с. 25.

² Оценка на министъра на икономиката и енергетиката Р. Овчаров, в-к „Дума“, 31 март 2007 г., с. 5.

позиции за специалисти в областта на информационните технологии¹. Дефицитът на софтуерни специалисти обективно ограничава възможностите за развитие на бранша, който не създава и не налага собствени продукти на международния пазар, а преди всичко изпълнява поръчки на големи чуждестранни компании. Остра (и далеч невинаги лоялна) конкуренция между фирмите е налице при привличането и задържането на мениджърски кадри за висши и средни управленски позиции. Конкуренцията на пазара на висококвалифицираните специалисти реално се изразжда във взаимната им кражба.

Не достигат работници с различна квалификация за нуждите на строителството, транспорта, хотелиерството и ресторантьорството, металообработването, шивашката промишленост, здравеопазването и т.н.

Пълното или селективно отваряне на пазарите на държавите членки на ЕС за наша работна сила, растящите инвестиции в националната икономика, стартирането на няколко големи инфраструктурни проекти, устойчиво високите темпове на растеж на българската икономика и други подобни фактори в близко бъдеще допълнително ще влошат ситуацията на националния трудов пазар. Тенденцията към повишаване на работните заплати в частния сектор няма да спре изтичането на работна сила от България. Нашата страна се оказва в сложна ситуация: тя е страна износител на работна сила, а националният трудов пазар не може да осигури необходимите за нормалното функциониране и развитие на икономиката трудови ресурси. Напълно логично е на този фон да се очаква скорошното превръщане на България в страна нетен вносител на работна сила от чужбина. Тази възможност, която доскоро изглеждаше абсурдна, е предпоставка за по-нататъшното успешно развитие на българската икономика и реалната ѝ конвергенция с европейската икономика.

Както продължаващата емиграция на работна сила от България, така и реалната необходимост от внос на чуждестранни трудови ресурси, налагат разработването на обоснована, перспективна миграционна политика на страната. Активната миграционна политика на България ще бъде рационална и полезна за страната, ако тя се разработва и провежда при тясна обвързаност с икономическата, социалната и демографската политика, а също при обвързаност с политиката на сигурност и вътрешен ред. Като държава членка на ЕС България ще трябва да изгражда своята миграционна политика, като отчита достиженията на правото на ЕС в тази област.

Няма съмнение, че формирането на една проактивна политика на България в областта на миграцията предполага изграждане на надеждна информационна база, на чиято основа да се отчитат възможно най-точно миграционните потоци от и към България, както и създаването на специализиран държавен орган, който да бъде оторизиран да провежда държавната миграционна политика².

Държавната политика спрямо трудовата емиграция, според автора на настоящия труд, би следвало да държи сметка за няколко основни момента:

- Като държава членка на ЕС България не може с административни средства да ограничава емиграцията на работна сила. Свободното движение на трудо-

¹ В-к "Капитал", 10-16 февруари 2007 г., с. 48.

² Срв. Ангелов, И. и колектив, ..., цит. съч., с. 351, 352.

вите ресурси е една от 4-те свободи, необходими за функционирането на вътрешния пазар на ЕС.

- Емиграционният натиск ще се запази още продължително време. Той ще бъде постепенно отслабван в резултат на възходящото икономическо развитие на страната, паралелно със създаването на условия за пълноценна професионална реализация на кадрите у нас, сближаването на равнището на доходите и качеството на живот в България с това в останалите страни членки на ЕС.

- Нужно е да бъде задълбочено изучен опитът на страните с традиционна трудова емиграция при съсредоточаването на емигрантските трансфери в банковата система като възможност за приоритетното им използване за инвестиционни цели. Канализирането на емигрантските трансфери чрез банковата система на страната създава предпоставки за максимизиране на техния икономически ефект.

- Ще бъде оправдано стимулирането с икономически средства на приоритетното използване на емигрантските трансфери от техните бенефициенти за инвестиции в малки и микропредприятия или друг семеен бизнес¹.

- Страната е заинтересована от максималното използване на опита, придобитата квалификация, деловите контакти и други неосезаеми активи, натрупани от българските емигранти зад граница. За целта ще бъде нужно интегрирането на националната диаспора в съответна мрежа по подобие на създадените вече над 40 такива мрежи. Създаването на такава диаспорна мрежа ще активизира участието на българските емигранти в стопанския живот на страната, ще улесни интегрирането на българския бизнес в европейската и глобалната икономика и т.н.

- Особено внимание би следвало да се отделя на емигриралите инженерно-технически, изследователски и мениджърски кадри. Подобно на други страни, България трябва да насърчава тяхната циркулация, т.е. честото им завръщане в страната, активното им участие в разработката и реализацията на различни бизнеспроекти. Поддържането на съзнанието за българска национална идентичност, за съпричастност към проблемите на икономическото и социалното развитие на страната е жизнено важно като условие за максимизиране на позитивния принос на тази категория емигранти.

С оглед на очерталата се дебалансираност на нашия трудов пазар България се нуждае от проактивна имиграционна политика. Към имиграционната политика на страната се поставят няколко съществени изисквания:

- Тя трябва да бъде съобразена с приеманите на равнището на ЕС актове, отнасящи се до общностната имиграционна политика (член 63 на Договора за създаване на Европейската общност). Цел на тези актове е въвеждането на най-общи минимални правила за работа в страните членки на ЕС, отнасящи се за граждани на трети страни. Тези минимални правила оставят широко поле за разработка на собствената имиграционна политика на отделните страни членки в съответствие с техните потребности и интереси.

- Имиграционната политика на страната следва да бъде изграждана в средносрочен хоризонт и да бъде максимално съобразена с потребностите на нацио-

¹ Срв. Бобева, Д., цит. съч., с. 25.

налия трудов пазар. По необходимост имиграционната политика на страната трябва да бъде селективно ориентирана към различните браншове в зависимост от очертаващия се дефицит на работна сила в тях.

- Без да бъде дискриминационна, имиграционната политика на страната, според автора на настоящата разработка, трябва да бъде насочена към привличането преди всичко на лица с българско национално самосъзнание (граждани на Молдова, Украйна, Македония, западните покрайнини). Възможен резерв за привличане на работна сила в България е също славянското население на държави, нечленуващи в ЕС. Приоритетното привличане на трудови имигранти с подобни етнически характеристики е предпоставка за по-бързото и безконфликтното им интегриране в българското общество. Привличането на работна сила от Виетнам, Филипините, Пакистан и други подобни страни, за което настояват някои работодателски организации, несъмнено ще бъде съпроводено с далеч по-трудна адаптация и възможни етнически конфликти.

- Имиграционната политика на България трябва да отчита дългогодишния опит, натрупан в други страни, при подбора на имигрантите, в т.ч. изискванията за възраст, здравословно състояние, професионален опит, чисто съдебно минало, неучастие в терористични, профашистки и други екстремистки формации, семейно положение и т.н.

- Имиграционната политика на България трябва да „работи“ за завръщането в страната на поне малка част от настоящите трудови емигранти. За постигането на тази цел е нужно предоставянето на достоверна информация относно икономическото развитие на страната, ситуацията на трудовия пазар, движението на работните заплати, условията за дребен бизнес и т.н. Според наличните оценки в средата на настоящото десетилетие съотношението между емигриращи и завръщащи се в страната емигранти е приблизително 10 : 1. Ако се отчита посоченият вече факт, че значителна част от българските емигранти са заети в чужбина с непривлекателна, нискоквалифицирана работа, при унижително отношение към тях от страна на чуждестранните работодатели, обосновано е да се очаква по-интензивен поток на завръщащите се в страната емигранти¹.

При интерпретацията на имиграционната политика на страната следва да се отчита нейният ограничен потенциал за разрешаването на сложните демографски проблеми, пред които е изправена България. Според едно изследване на Отдела по населението на ООН възможностите чрез имиграцията за противодействие на такива проблеми като намаляването на населението и неговото стареене не са реалистични. Положителното миграционно салдо би могло частично да смекчи острите демографски проблеми само ако политиката по имиграцията се съчетава с целенасочени, рационални други политики в приемащите държави (активна демографска политика, стимулиране на икономическата активност и т.н.)².

¹ Срв. в-к „Капитал“, 27 октомври – 3 ноември 2006 г., с. 11-13, 13 – 19 януари 2007 г., с. 20, 21.

² UN, Population Division, United Nations Expert Group Meeting on Policy Responses to Population Ageing and Population Decline, Population and Development Review, 2004, № 1, p. 17 (Цит. по Ангелов, И. и колектив, цит. съч., с. 352).

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Международната трудова миграция е съществена форма на съвременните международни икономически отношения. Теоретичната икономическа наука, обаче, пристъпва към изучаването на този феномен едва към средата на миналото столетие. Разработените множество теоретични концепции страдат от недостатъчна дълбочина, догматична привързаност към отживели времето си постулати, от силно изразена фрагментарност. Най-често те описват повече или по-малко адекватно отделни страни на международната трудова миграция, без да бъдат в състояние да дадат цялостно обяснение на същността и причините на този феномен.

Международната миграция на трудови ресурси се развива под въздействието на редица фактори: неравномерното икономическо развитие на отделните страни и групи страни; различията в равнищата на работната заплата и условията на труд в интернационален мащаб; неравновесието в различните сегменти на националните трудови пазари на отделните страни; различията в демографското развитие на отделните страни и групи страни; огромния разрыв в равнищата на икономическото развитие и икономическото благосъстояние на отделните групи страни и т.н. Най-новият етап на международната трудова миграция, водещ началото си от средата на 70-те години на миналия век, се характеризира с редица съществени черти: ускорено нарастване размера на трудовата миграция; рязко увеличаване на размера на нелегалната международна миграция; усложняване на професионално-квалификационната структура на мигриращата работна сила; обогатяване „географията“ на международната трудова миграция чрез формиране на нови нейни центрове; развитие на тенденцията към интернализация на международната трудова миграция; нарастваща феминизация на миграционните потоци и т.н. Международната трудова миграция се класифицира на основата на широк набор от критерии: намерения на емигрантите за натурализация зад граница; срок на пребиваване в чужбина; юридически режим на трудовата миграция; квалификационно равнище на трудовете ресурси; социална принадлежност на емигрантите и др. Общият размер на мигрантите в рамките на световното стопанство като цяло последователно нараства от 75 млн. души през 1965 г. на 120 млн. за 1990 г., 175 млн. за 2002 г. и около 190 млн. души в средата на настоящото десетилетие. Международната миграция значително отстъпва по интензивност и размери на вътрешната миграция в рамките на отделните страни. Равнището на отвореност на съвременния свят за международната трудова миграция все още е относително ниско. Обяснението на този факт следва да се търси в характера на този процес като икономически, социален, психологически и т.н. феномен. Териториалното разпределение на миграционните потоци показва значителна концентрация на имиграцията в сравнително ограничен кръг страни. Основни приемащи региони за международната трудова миграция са Северна Америка (САЩ, Канада) и Западна Европа, а също държавите от Близкия и Среден Изток. През последните десетилетия постепенно се формираха нови центрове на международната трудова миграция – Южна Африка, Латинска Америка, Източна и Югоизточна Азия, централноевропейските страни, държавите наследнички на бившия Съветски съюз (главно Русия и Украйна).

Икономическите ефекти на международната трудова миграция се изучават на макроикономическо равнище от позициите на страните на имиграцията и тези на емиграцията, а също от позицията на световното стопанство като цяло. Международната трудова миграция има като свой закономерен резултат по-ефективното използване на трудовите ресурси в световен мащаб, стимулирането на икономическия растеж и повишаването на икономическото благосъстояние на света като цяло.

От позицията на приемащите страни икономическите ефекти на трудова имиграция се определят като преобладаващо позитивни. Имиграцията на работната сила е основен канал за преодоляване на демографските проблеми на развитите страни и за попълване на трудовите им ресурси. Имиграцията е ефикасно средство за преодоляване на структурните диспропорции на трудовите пазари на развитите държави. Имиграцията на нискоквалифицирана работна сила насърчава пренасочването на местните кадри към работни места, изискващи по-висока квалификация. Имиграцията обективно потиска разгръщането на инфлационните процеси в развитите икономики. Имиграцията на работна сила не само стимулира неинфлационния икономически растеж в приемащите страни, но и обуславя определен преразпределителен ефект (по-нататъшна диференциация на доходите на заетите вискоквалифицирани кадри, от една страна, и доходите на нискоквалифицираните и неквалифицираните работници, от друга; увеличаване относителния дял на дохода от капитал за сметка на дохода от труд). Трудова имиграция във високоразвитите икономики кореспондира с нарастването на техния инвестиционен потенциал. Търсенето на стоки и услуги от имигрантите и членовете на техните семейства също стимулира икономическия растеж в приемащите държави. Особено значителни, многостранни изгоди извличат приемащите страни от имиграцията на кадри с най-високо равнище на образование и професионална квалификация. Трудова имиграция осигурява положителен нетен резултат за държавния бюджет на приемащата страна и т.н.

Основните негативни ефекти на трудова имиграция за приемащите страни са резултат от възможните конфликти между местните и чуждестранните работници, изострянето на проблема с пренаселеността на големите градове, използването на имиграцията като канал за интернационализиране на престъпността и тероризма, изтичането на значителни финансови средства при валутните преводи на работниците-имигранти и т.н.

Съществени икономически последици поражда международната трудова миграция и за държавите на емиграцията. Емиграцията на трудови ресурси разкрива определени възможности за смекчаване на проблема с безработицата. Временната миграция на трудови ресурси създава условия за повишаване на професионалната квалификация на работната сила, за възприемане на по-високи трудови стандарти, за придобиване на определени бизнесумения и предприемачески дух, т.е. за повишаване качеството на работната сила. Като отслабва натиска на трудовите пазари, емиграцията създава предпоставки за повишаване равнището на работните заплати в страните на произхода. Трудовите емигранти са източник на външно търсене на стоки, произведени в собствените им страни. На тази основа се насърчава икономическият растеж в държавите на емиграцията. За сметка на своите спестявания работниците емигранти много често реализират

разнообразни бизнеспроекти в страните на произхода. Организирайки бизнес в своите страни, емигрантите реално съдействат за разкриване на нови работни места, стимулират растежа на националната икономика. Особено съществено значение за страните на емиграцията имат паричните трансфери на емигрантите. Те съдействат за повишаване на реалните доходи на семействата на емигрантите, а на народностопанско равнище могат да бъдат фактор за уравновесяване на текущите платежни баланси, за увеличаване на брутния национален доход и насърчаване на икономическия растеж. За сравнително малките и недостатъчно гъвкави национални икономики валутните преводи на емигрантите могат да поразжат и определени отрицателни последици. Възможно е емиграцията на работна сила да бъде свързана и с определени загуби за държавните бюджети на страните на произхода. Прецизното определяне на разходите и ползите от емиграцията на работна сила за изпращащите страни предполага максимална конкретност на анализа, т.е. отчитане на специфичните условия в страните на емиграцията и на конкретните характеристики на миграционните потоци.

След 1990 г. нашата страна се включи активно в международната трудова миграция. България е преди всичко страна на емиграцията, докато трудовата имиграция има символичен характер. Трудовата емиграция от България е резултат от действието на редица фактори: огромния размер на безработицата у нас; съществени различия в равнищата на икономическото развитие и доходите между нашата страна и другите развити и постсоциалистически държави; дълбокото разочарование от българския преход; наличието на вече изградени емигрантски мрежи в някои ключови за българската емиграция страни; либерализацията на политиката на българската държава спрямо емиграцията; създадената адекватна нормативна и институционална уредба на трудовата емиграция; европейската интеграция на страната и т.н. Поради отсъствието на надеждна информационна база оценките за размера на трудовата емиграция от България варират в много широки граници. Може да се предполага, че към средата на настоящото десетилетие броят на трудовите емигранти от България превишава 1 млн. души. Българската трудова емиграция се насочва главно към Европа (Гърция, Испания, Италия, Германия, Кипър, Великобритания и т.н.). Относително голям е броят на българските емигранти също в САЩ и Канада. В професионално-квалификационната структура на трудовата емиграция от България висок относителен дял (75-80%) заемат лицата със средно и високо равнище на квалификация. Заграница българската работна сила е ангажирана преди всичко в отрасли и дейности, изискващи нискоквалифициран труд.

Трудовата емиграция от България е важен фактор за изострянето на демографската криза у нас. Със значителната трудова емиграция от нашата страна се свързват редица съществени икономически ефекти: снижаване на нормата на безработицата; относително намаляване на социалните трансфери от държавния бюджет; значителни валутни преводи към семействата на емигрантите и т.н. Ясно се установяват и някои негативни ефекти: съкращаване на трудовия потенциал на страната; спекулативно повишаване на цените на някои стоки; нарастваща зависимост на домакинствата от емигрантските трансфери; „оголване“ на значителни сектори от нашия трудов пазар и т.н. В исторически план

съотношението между ползи и разходи, произтичащи от трудовата емиграция, съществено еволюира.

Днес България е изправена пред необходимостта от ускорено разработване на проактивна миграционна политика.

МЕЖДУНАРОДНАТА ТРУДОВА МИГРАЦИЯ: ИКОНОМИЧЕСКИ АСПЕКТИ

Резюме

Настоящата студия е посветена на изследването на една от формите на съвременните международни икономически отношения. Направен е кратък обзор на основните концепции за международната трудова миграция. Разкрити са икономическите фактори за развитието на международната трудова миграция, етапите, през които преминава този процес, характерните черти на „най-новата“ трудова миграция, нейните количествени и териториални параметри.

Потребно са представени икономическите ефекти на международната трудова миграция на глобално (световно стопанско) и национално равнище. Ефектите на международната трудова миграция на народностопанско равнище са интерпретирани от позициите на страните на имиграцията и страните на емиграцията.

Анализирано е участието на Република България в международната трудова миграция. Направен е опит да се установят факторите на значителната емиграция на работна сила от страната след 1990 г., представени са конкретно-икономическите характеристики на трудовата емиграция от България. На базата на сравнително ограничената информация са представени основните демографски и икономически ефекти на емиграцията на трудови ресурси от България. Аргументирана е потребността от разработването на перспективна миграционна политика на България. Формулирани са някои основни изисквания, на които трябва да отговаря миграционната политика на страната.

INTERNATIONAL LABOUR MIGRATION: ECONOMIC PERSPECTIVE

Summary

The paper researches one of the forms of contemporary international economic relations. It presents a short review of the key concepts of the international labour migration and outlines the economic factors of its development, the stages of this process, the typical features of the most recent labour migration, its quantitative and territorial parameters.

The paper gives a detailed account of the economic effects of the international labour migration nationally and worldwide (in terms of global economy). The effects of the global labour migration on national economies are interpreted in the context of the immigration countries and the emigration countries of origin.

The author analyses the Republic of Bulgaria's participation in the international labour migration. An attempt has been made to establish the factors contributing to a sizable emigration of the workforce from the country after 1990, with an outline of the economic specifics of the labour emigration from Bulgaria. Based on relatively limited information, the paper features the basic demographic and economic effects of the emigration of human resources from Bulgaria. The paper argues the necessity of developing of a viable migration policy of Bulgaria and formulates some fundamental requirements which the migration policy of the country should meet.